

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΤΕΡΑΦΗΛΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 33ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 225 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2010 • ΣΕΒΑΤ - ΑΔΑΡ 5770

סגול וכן כלבם וכן ישוה בניינסגו
" פקדה כולו קמץ
למד בערי וכן הכנוי בשוא
" פקדן כלו קמץ
כן נמו נקדכס

Η Ταυτότητα είναι σκοπός και όχι μόνο κληρονομιά

Του GILLES BERNHEIM

ΕΑΝ ΑΝΑΡΩΤΙΕΣΑΙ για μία ταυτότητα, έλεγε ο Emmanuel Levinas, σημαίνει ότι την έχεις ήδη απωλέσει. Τι είναι, λοιπόν, η ταυτότητα; Ένα ζήτημα που μας έχει απασχολήσει πολύ τελευταία, είναι εκείνο της «εθνικής ταυτότητας». Πρόκειται για ζήτημα μοντέρνο, ναρκισσιστικό, συνδεδεμένο με τις πρακτικές της εικόνας και μοιάζει με εκείνους τους απολογισμούς που κάνει κανείς στο τέλος της ημέρας.

ΕΔΩ ΚΑΙ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ, οι πολιτικοί και οι διαμορφωτές της κοινής γνώμης διακήρυσσαν σε όλους τους τόνους και σχετικά με όλα τα ζητήματα ότι πρέπει να «αλλάξουμε»: επιδιδο-νταν, σε κάθε ευκαιρία, σε αυτοπεριφρόνηση και αυτομαστίγωμα. Πώς να πιστέψει κανείς ξαφνικά σε μία εθνική ιδέα, όταν πρωτύ-τερα έχει κληθεί να αφομοιωθεί σε ένα μεγάλο συνονθύλευμα του οποίου τα σύνορα αλλά-ζουν από τη μία ημέρα στην άλλη και ενώ η έκφραση επιφυλακτικότητας απέναντι σε μία τέτοια αβέβαιη προοπτική είχε νωρίτερα στιγ-ματιστεί ως «φοβισμένο πισωγύρισμα». Είναι εύκολο να είναι κανείς ειρωνικός και να προ-οιωνίζεται ατάραχος την καταστροφή.

ΜΟΝΟ ΠΟΥ έχουμε πια επιβιβαστεί σ' ένα πλοιά-ριο που βρίσκεται καταμεσής της καταιγίδας και δεν μπορούμε, όπως ο Ιωνάς, να μην εν-διαφερόμαστε για την κοινή σωτηρία όλων.

Όταν γίνεται λόγος για έλλειμμα εθνικής ταυ-τότητας, ο καθένας σήμερα αντιλαμβάνεται ότι χάνουμε τα σημεία αναφοράς μας, ακόμα κι αν υπάρχουν συγκυριακές υστεροβουλίες που καμιά φορά δεν επιτρέπουν να το παρα-δεχτούμε. Ορισμένοι θεωρούν σήμερα τον ιουδαϊσμό και τον εβραϊκό λαό ως το κατε-ξοχήν παράδειγμα ενός μοντέλου «επιμονής» στην ταυτότητα, ως ένα υπόδειγμα διάρκειας. Ο ιουδαϊσμός παρέμεινε για αιώνες και χιλι-ετίες πιστός στο οικουμενικό μήνυμά του και επέδειξε μία αδιαμφισβήτητη ικανότητα στη μετάδοση της ταυτότητας. Γι' αυτόν τον λόγο μπορεί πράγματι να συμβάλει στη συζήτηση που γίνεται σχετικά με τη διάρκεια και τα θε-μέλια της ταυτότητας.

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ, έννοια που εμπεριέχει την επα-νάληψη, ενώνει το παρελθόν με το παρόν και τα προβάλλει στο μέλλον. Η ταυτότητα είναι αυτό που μας συνδέει με το παρελθόν και όλα εκείνα που διδασκόμαστε στο σχο-λείο: η ιστορία, η γεωγραφία, η γλώσσα, οι συλλογικοί μύθοι. Μέσα από τους λειτουργι-κούς μηχανισμούς της ταυτότητας καθίσταται δυνατή η ενσωμάτωση όλων όσων δεν έχουν κοινές αναφορές στο παρελθόν και ολοένα πολλαπλασιάζονται μέσα στο εθνικό σώμα.

Συνέχεια στη σελ. 29

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Λεπτομέρεια από εικονογράφηση Βίβλου. Σερβέρα 1300, Λισσαβώνα, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Οι Προφήτες του Ισραήλ

Κείμενο του ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Από το βιβλίο του κορυφαίου πνευματικού ανθρώπου, αειμνήστου Παναγιώτη Κανελλόπουλου, *Ο Χριστιανισμός και η εποχή μας* (Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1952) παραλαμβάνουμε το παρακάτω κείμενο που αναφέρεται στους Προφήτες του Ισραήλ. Ο τίτλος του σχετικού κεφαλαίου είναι «Ισραήλ και Ελλάς». Η προσωπικότητα του συγγραφέως δίνει ιδιαίτερη πνευματική βαρύτητα και σημασία στο περιεχόμενο του κειμένου.

Οι μέρες μας είναι δύσκολες. Η ιστορία φυλλορροεί. Ποτέ δεν είχαν τόσο γυμνωθεί τα δέντρα της. Κάποια πολύ μεγάλα γεγονότα σημειώνονται ή πλησιάζουν. Γεγονότα τέτοια που για την υποδοχή τους πρέπει να 'ναι οι άνθρωποι πολύ προετοιμασμένοι. Και φοβούμαι ότι ποτέ δεν ήταν η ψυχή του ανθρώπου τόσο απροετοίμαστη, όσο είναι στις μέρες μας.

- Τι θα πει: να 'ναι η ψυχή προετοιμασμένη; Πότε ήταν οι άνθρωποι προετοιμασμένοι για να υποδεχθούν τα ερχόμενα; Σε ποιες ιστορικές παραμονές μεγάλων ή κακών καιρών ήταν οι άνθρωποι, έστω και με τη θαμπή διαίσθησή τους, γνώστες του άγνωστου που ερχόταν;

Γνώστες του άγνωστου μπορεί να μην ήταν οι άνθρωποι ποτέ. Προετοιμασμένοι, όμως, για να υποδεχθούν τα ερχόμενα και τ' άγνωστα ήταν πολλές φορές. Δεν ξέρω, βέβαια, πότε και σε ποιες περιπτώσεις η προετοιμασία έγινε με καθοδήγηση συνειδητή. Ίσως οι προφήτες του Ισραήλ να είχαν επιχειρήσει συνειδητά μια τέτοια προετοιμασία. Οι προφήτες δεν προφήτευαν, γιατί ούτε αυτοί δε γνώριζαν τα ερχόμενα· ή, έστω, τα «γνώριζαν» μ' έναν τρόπο που δεν έχει καμιά σχέση με την επιστημονική γνώση ή πρόγνωση. Τα προαισθάνονταν. Οι προφήτες παιδεύαν — αυτός ήταν προπάντων ο σκοπός τους — τις ψυχές των ανθρώπων, την ψυχή του περιούσιου λαού. Ποιος βρέθηκε, ύστερ' από τους προφήτες του Ισραήλ, να παιδέψει την ψυχή του λαού του; Κανένας.

Μόνο οι προφήτες είχαν αυτή την τρυφερή σκληρότητα. Όλοι οι άλλοι ηγέτες λαών κολακεύουν την ψυχή του λαού τους ή την αγνοούν. Όσοι την αγνοούν (αλλά και κάμποσοι απ' όσους την κολακεύουν) συμβαίνει και να την ποδοπατούν. Στις δημοκρατίες την κολακεύουν. Οι προφήτες δεν ήταν δημοκρατικοί. Δεν ήταν, όμως, ούτε τύραννοι, ούτε απολυταρχικοί. Τυραννούσαν και τιμωρούσαν προπάντων — και πριν απ' όλους τους άλλους— τον εαυτό τους. Όποιος θεωρεί πρώτον ένοχο τον εαυτό του δεν είναι τύραννος.

- Θα σταθώ λίγο στους προφήτες του Ισραήλ. Είπαμε ότι είναι ίσως οι μόνοι που προσπάθησαν να προετοιμάσουν το λαό τους για τα ερχόμε-

“ Είκοσι αιώνες ιστορίας, και μάλιστα περισσότεροι, αγνόησαν την ύπαρξη του Ισραήλ, αλλά και ο Ισραήλ αγνόησε τους αιώνες. Οι αιώνες αγνοώντας τον Ισραήλ, δεν τον ενίκησαν. Ο Ισραήλ αγνοώντας τους αιώνες τους ενίκησε. ”

να, για τις ώρες τις μεγάλες και τις κακές. Μόνον ο Ισραήλ γέννησε πνεύματα σαν τον Δαβίδ, τον Ησαΐα, τον Ιερεμία, τον Ιεζεκιήλ. Ο Ισραήλ ήταν λαός μεγάλων παθημάτων. Λιμοί, λοιμοί, καταποντισμοί, επιδρομές αλλοφύλων, πολιορκίες και ήττες, μετοικεσίες και εξανδραποδισμοί — και όλ' αυτά πλάι στην έρημο, τη νεκρή φύση, και πλάι στη νεκρή θάλασσα— χαρακτηρίζουν τη ζωή του Ισραήλ. Ίσως γι' αυτό και ο Κύριος των Δυνάμεων στάθηκε πιο πολύ κοντά του. Και μιλούσε στους προφήτες του Ισραήλ. Τους μιλούσε τάχα στ' αλήθεια; Οι ίδιοι πίστευαν ότι τον άκουγαν. Ναι, αναμφίβολο είναι ότι το πίστευαν. Δεν είχε, ίσως, γεννηθεί ακόμα τότε η αμφιβολία. Δεν είχε πάντως γεννηθεί ως καθεστώς ψυχής ή ως μέθοδος. Δεν υπάρχουν τεχνάσματα στα λόγια ή στις κραυγές των προφητών. Μονάχα όποιος πιστεύει ότι του μιλάει ο Θεός μπορεί να μιλήσει ή να οργισθεί ή να θρηνήσει όπως μίλησαν, οργίσθηκαν και θρήνησαν οι προφήτες. Η γλώσσα τους είναι ταυτόχρονα σκληρή και τρυφερή. Την ώρα που οργίζονταν οι προφήτες ή που μεταφέρουν του οργισμένου Θεού τους λόγους, συνδυάζουν τη σκληρή λέξη και σκέψη με τις πιο απαλές παρομοιώσεις, με την άμπελο, με τους ελαιώνες, με τους κέδρους, με τα κρίνα, με τα χελιδόνια, με τα περιστέρια, με τα πρόβατα. «Ευφράνθητι, έρημος διψώσα», λέει ο Ησαΐας, «αγαλλιάσθω έρημος και ανθήτω ως κρίνον». Και λέει ο Θεός με τα χείλη του Ησαΐα: «θήσω εις την άνυδρον γην κέδρον και πύξον και μυρσίνην και κυπάρισσον και λεύκην, ίνα ίδωσι και γνώσι και εννοηθώσι και επιστώνται άμα, ότι χειρ Κυρίου εποίησε ταύτα...».

Και μεσ' στην πιο μεγάλη οργή του λέει ο Κύριος στον Ιεζεκιήλ με μιαν άφταστη τρυφερότητα και θλίψη: «και διεσπάρη τα πρόβατα μου εν παντί ορεί και επί παν βουνόν υψηλόν και επί προσώπου πάσης της γης διεσπάρη, και ουκ ην ο εκζητών ουδέ ο αποστρέφων». Ναι, η ψυχή των προφητών είναι γεμάτη θλίψη και τρυφερότητα, κι όταν ακόμα ο νους τους είναι γεμάτος οργή. Η θλίψη—η μόνιμη, βαθειά και ακατάλυτη θλίψη —είναι το μεγάλο γεγονός μεσ' στην ψυχή των προφητών. Η θλίψη σώζει τον άνθρωπο. Η θλίψη είναι το «σωτήριον». Τον σώζει από καθετί που είναι λιγώτερο από τον εαυτό του. Ταίριασμένη με τη θλίψη, γίνεται η κάθε μας σκέψη και πράξη καλύτερη, αφθονώτερη, καθαρότερη.

- Ο λαός του Ισραήλ, αφού τον παίδεψαν και τον προετοίμασαν οι προφήτες, άνθεξε σε ό,τι δε θ' άντεχε κανένας άλλος λαός. Τον πήραν οι άνεμοι και τον εσκόρπισαν. Οι βασιλείς του έγιναν ζητιάνοι και οι παρθένες του μαράζωσαν. Θρηνεί ο Ιερεμίας: «Και εξήρθη εκ θυγατρός Σιών πάσα η ευπρέπεια αυτής: εγένοντο οι άρχοντες αυτής ως κριοί ουχ ευρίσκοντες νομήν και επορεύοντο εν ουκ εσχύι κατά πρόσωπον διώκοντος... Ακούσατε δη, πάντες οι λαοί, και ιδετε το άλγος μου· παρθένοι μου και νεανίσκοι μου επορεύθησαν εν αιχμαλωσία». Άλλοι λαοί πέθαναν ή χάθηκαν μεσ' στην ιστορία, όταν έλειψαν οι γεωγραφικές προϋποθέσεις και οι πολιτικές εγγυήσεις για τη λαϊκή τους ενότητα. Οι Ιουδαίοι στερεώθηκαν ακόμα περισσότερο, όταν η μοίρα και η οργή του Θεού τους καταδίκασε να 'ναι ανεδαφικοί, χωρίς δικό τους έδαφος. Γι τους έγινε η κάθε ξενιτιά, κι η πιο βαρειά. Άνθεξαν στους πιο σκληρούς και βίαιους διωγμούς και σε κάτι άλλο ακόμα που είναι χειρότερο κι από το πυρ κι από τον σίδηρον: στην περιφρόνηση. Η περιφρόνηση τους έκαμε υπερήφανους μέσα τους, όσο κι αν φόρεσαν τη μάσκα της δουλοπρέπειας και της κολακείας. Όπου κι αν βρέθηκαν, στη Δύση ή στην Ανατολή, σε χώρες του Βορρά ή του ήλιου, έμειναν οι ίδιοι. Η κάθε εβραϊκή οικογένεια ήταν κι ένας ολόκληρος λαός, μια ολόκληρη φυλή. Είκοσι αιώνες ιστορίας, και μάλιστα περισσότεροι, αγνόησαν την ύπαρξη του Ισραήλ, αλλά και ο Ισραήλ αγνόησε τους αιώνες. Οι αιώνες, αγνοώντας τον Ισραήλ, δεν τον ενίκησαν. Ο Ισραήλ, αγνοώντας τους αιώνες, τους ενίκησε. Κρατήθηκε όρθιος πίσω από τόσα κράτη που έπεσαν, χωρίς να πάρει μέρος σε καμιά μάχη, χωρίς να συμμερισθεί την τύχη ούτε νικητών ούτε ηττημένων, ούτε τη δόξα τους ούτε τη ντροπή τους. Αν και ήταν λαός γενναίος που είχε μια καλή πολεμική παράδοση, έπνιξε ο Ισραήλ μέσα του την παράδοση αυτή, και δε θέλησε να θεωρήσει άξιο της γενναίας καρδιάς του κανένα πόλεμο απ' όσους έχουν συνδεθεί με την πολιτική και ηθική διαμόρφωση της Ευρώπης.

Έτσι σημειώθηκε ένα μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία του κόσμου, το φαινόμενο ενός λαού που πίσω από την ιστορική αφάνεια της διασποράς του διατήρησε έντονη, όσο κανένας άλλος λαός, τη συνοχή του. Αλλά πώς μπορεί να γίνει καν σύγκριση με άλλους λαούς; Η διασπορά του Ισραήλ είναι κάτι το καταπληκτικό. Ο Στράβων λέει ότι στην εποχή

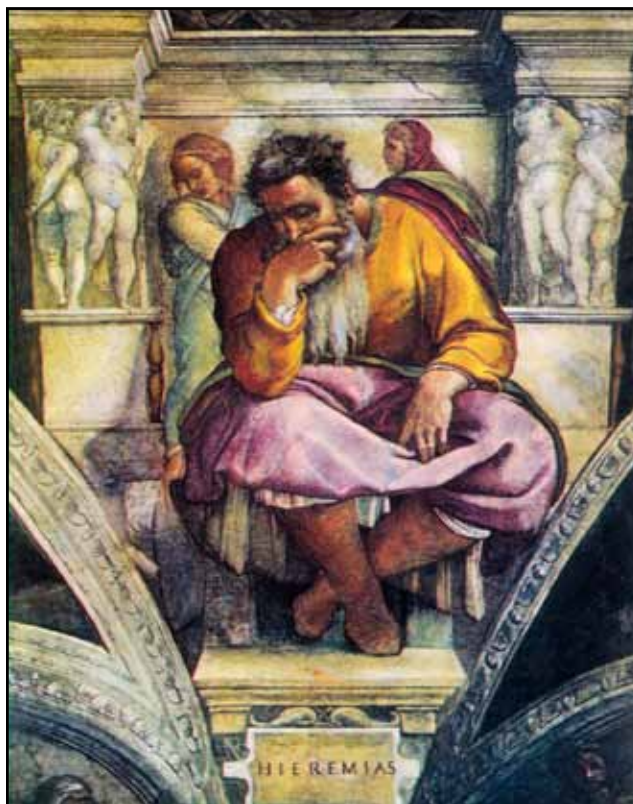
του Σύλλα δεν ήταν πόλη όπου να μην είχαν εισδύσει οι Ιουδαίοι. Τι ζητούσαν, τάχα, φεύγοντας από την πατρίδα τους; Έφευγαν οι Φοίνικες και οι Έλληνες, αλλά για να ιδρύσουν αποικίες, για να κατακτήσουν αγορές, για να δοξάσουν τη μητρόπολη, για να εξαπλωθούν στον κόσμο. Άλλο η εξάπλωση και άλλο η διασπορά. Ποιο είναι το ειδικό νόημα της ιουδαϊκής διασποράς; Κάμποσους, βέβαια, Ιουδαίους εί-

χαν εγκαταστήσει ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Πτολεμαίος ο Α΄ στην Αλεξάνδρεια ή ο Αντίοχος ο Γ΄, ο Μέγας, στη Μικρά Ασία. Αν εξαιρέσουμε, όμως, τις τέτοιες μετοικεσίες που ανάγονται στο θέλημα των κατακτητών, η μεγάλη διασπορά του Ισραήλ στον κόσμο ολόκληρο δε βρίσκεται το νόημά της ούτε στη βία και στην πληθυσμιακή πολιτική των κατακτητών, ούτε στην τάση του ίδιου του Ισραήλ να κατακτήσει τόπους και να ιδρύσει αποικίες. Κι αυτό, ακόμα, το εμπορικό ελατήριο γεννήθηκε αργότερα

στη σκέψη των Ιουδαίων που έφευγαν από την πατρίδα τους ως ξεριζωμένοι γεωργοί, κηπουροί και χειρωνακτες. Στενή ήταν, βέβαια, η πατρίδα τους, βαρεια η δουλεία και η ιστορική αφάνεια στα όρια της Παλαιστίνης ή και της Μεσοποταμίας. Αλλά μήπως έφευγαν από τη δουλεία και την ιστορική αφάνεια για να βρουν την ελευθερία και τη δόξα; Έφευγαν, μόνο και μόνο για να φύγουν, αδιάφορο αν θα ζούσαν χειρότερα και αν θα καταντούσαν πιο άσημοι και πιο φτωχοί; Έφευγαν για να φθάσουν παντού, για να εισδύσουν παντού, για να πραγματοποιήσουν την πιο άδοξη, αλλά ταυτόχρονα την πιο μόνιμη και την πιο αποτελεσματική διεξόδου που έχει σημειωθεί στον κόσμο. Και έφθασαν παντού. Στον 7΄ αιώνα μ.Χ. σημειώνεται η παρουσία τους και σ' αυτή την Αγγλία. Και ο λαός αυτός που κατάφερε να φθάσει και να εισ-

δύσει παντού, ήταν λαός ηττημένος, λαός χωρίς κράτος, λαός κατατρεγμένος, λαός που της ψυχής του μόνιμος σύντροφος ήταν ο φόβος. Είχε, όμως, η ψυχή του κ' έναν άλλο μόνιμο σύντροφο: το λόγο των προφητών. Η πειθαρχία και υποταγή των Ιουδαίων στο λόγο των προφητών ήταν η μεγάλη τους δύναμη.

Οι προφήτες του Ισραήλ, παιδεύοντας την ψυχή του λαού τους, θαρρούσαν ίσως ότι την προετοιμά-

Ο Προφήτης Ιερεμίας

ζαν για ν' αντιμετωπίσει δοκιμασίες που θα κρατούσαν μόνο δέκα ή εκατό ή διακόσια χρόνια. Κι όμως, οι δοκιμασίες κράτησαν επάνω από δύο χιλιάδες χρόνια. Και το έργο των προφητών κράτησε άλλο τόσο. Το φαινόμενο είναι θαυμαστό. Τα λόγια του Ιερεμίας, που μνημονεύσαμε παραπάνω, ειπώθηκαν με αφορμή μια ταπεινώση και μετοικεσία που, αν συγκριθεί με όσα ήρθαν αργότερα, ήταν μια παροδική περιπέτεια. Κι όμως, ειπώθηκαν ουσιαστικά — το προαισθάνθηκε τάχα ο μεγά-

λος ποιητής των θρήνων; — για τη μεγάλη διασπορά που κράτησε περισσότερο από είκοσι αιώνες. Η αντοχή του Ισραήλ μαρτυρεί άμεσα για την αντοχή του λόγου των προφητών. Οι προφήτες δεν προφήτευσαν, αλλά έδρασαν κι η δράση τους φθάνει ως τις μέρες μας. Είναι πολύ μεγάλη η σημασία του λόγου, του αληθινού και του μεγάλου· είναι δραστηκώτερη από τη μεγαλύτερη ιστορική πράξη. Καμιά μάχη και κανένα πολίτευμα δεν εξασφάλισαν τη ζωή ενός λαού για χιλιάδες χρόνια· ούτε η μάχη του Μαραθώνος, ούτε η respublica. Μόνον ο λόγος, εκείνος που επήγαγε από τη θλίψη των προφητών, από τη δημιουργική θλίψη μεγάλων φίλων του Θεού και των ανθρώπων, μπορούσε να πλάσει τις ψυχικές δυνάμεις που εξασφάλισαν στον Ισραήλ την επιβίωσή του ως τις μέρες μας.

Οι Εβραίοι της Λακεδαιμονίας

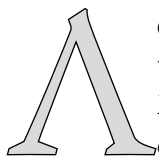
Το θέμα των Εβραίων στη Λακεδαιμονία, η ύπαρξη Ισραηλιτικής Κοινότητας ήδη από την π.Χ. εποχή, έχει απασχολήσει τους ιστορικούς που το εξέτασαν από διάφορες πλευρές. Στο παρόν περιοδικό έχουν δημοσιευθεί σχετικά άρθρα στα τεύχη 24/σελ. 8, 66/4, 90/14 και 99/15.

Σήμερα παρουσιάζουμε μία συγκεντρωτι-

κή παρουσίαση-αφιέρωμα με τη δημοσίευση συνοπτικής εξιστόρησης από τον κ. Δ. Σαραντάκο, κείμενο για συνεργασία του βασιλέα της Σπάρτης Αρέα με τον αρχιερέα των Ιουδαίων Ονία Α΄ από τον Καθηγητή κ. Π. Θέμελη και αναλυτικό μελέτημα του Καθηγητή Αλέξη Γ. Κ. Σαββίδη για την παρουσία Εβραίων στην Σπάρτη στα τέλη του 10ου μ.Χ. αιώνα.

Τι απέγιναν οι Εβραίοι της Λακεδαιμονίας

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΣΑΡΑΝΤΑΚΟΥ

ακεδαιμονία ονομαζόταν κατά την ύστερη Αρχαιότητα και τον πρώιμο Μεσαίωνα (από τον 5^ο ως τον 11^ο αιώνα), η Σπάρτη. Το αρχαίο όνομά της είχε περιπέσει σε αχρηστία γιατί δεν ήταν συμπαθές στους Ρωμαίους. Εξακολουθούσε πάντως για μερικούς αιώνες να παραμένει σημαντική πόλη, πριν παρακμάσει κι αυτή και ο πληθυσμός της σκαρφαλώσει στον γειτονικό λόφο «του Μυζηθρά», που έγινε ο Μυστράς των Δεσποτών του Μορέως και της Τουρκοκρατίας.

Στη Λακεδαιμονία λοιπόν υπήρχε σημαντική ισραηλιτική παροικία, συγκροτημένη σε κοινότητα, που συντηρούσε επιβλητική συναγωγή. Για το πότε ήρθαν στη Λακωνία Εβραίοι δεν είναι εξακριβωμένο ιστορικά. Υπάρχει μια μαρτυρία, που την καταγράφει ο Ιώσηπος, σύμφωνα με την οποία ο βασιλιάς της Σπάρτης Άρειος, αναζητώντας συμμάχους και υποστηρικτές στην αναμέτρησή του με τους Μακεδόνες, έστειλε επιστολή στον Αρχιερέα Ονία τον Γ΄, μνημονεύοντας τις πανάρχαιες σχέσεις μεταξύ Σπαρτιατών και Εβραίων, που ξεκινούσαν από την κοινή καταγωγή τους από την εποχή του Αβραάμ.

Η πληροφορία αυτή όμως δεν διασταυρώνεται από καμιά άλλη πηγή. Επί πλέον δεν υπήρξε βασιλιάς της Σπάρτης με το όνομα Άρειος, αλλά δύο

με το όνομα Αρεύς, ο Αρεύς Α΄ (309-265 π.Χ.) και ο Αρεύς Β΄ που πέθανε όταν ήταν ακόμη παιδί το 255. Προφανώς ο Ιώσηπος (ασχέτως από την παραλλαγή του ονόματος, που συνήθιζε), εννοεί τον πρώτον, που ήταν όμως σύγχρονος με τον αρχιερέα Ονία τον Α΄, παππού του Ονία του Γ΄.

Την παρουσία πάντως Εβραίων στην Σπάρτη-Λακεδαιμονία (όπως άλλωστε και σε πολλά άλλα μέρη της Ελλάδας), την επιβεβαιώνουν τόσο ιστορικές πηγές όσο και αρχαιολογικά ευρήματα.

Τον 8^{ον} αιώνα, Άραβες από τη Βόρεια Αφρική, που έκαναν συνεχείς επιδρομές στα παράκτια της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, κατάκτησαν την Κρήτη, που την κράτησαν για 138 χρόνια (823-961). Μολονότι ήταν ανεκτικοί απέναντι στις άλλες μονοθεϊστικές θρησκείες (ιουδαϊσμό και χριστιανισμό), αφού αναφέρεται πως, στο διάστημα της αραβικής κατοχής, έγιναν ως και Σύνοδοι (χριστιανών) ιεραρχών της Κρήτης, ένα μέρος του πληθυσμού φαίνεται πως μεταστράφηκε (με εξαναγκασμό ή όχι) στο Ισλάμ.

Όταν επί Νικηφόρου Φωκά οι Βυζαντινοί ανέκτησαν τη μεγαλόνησο, δεν έδειξαν την ίδια με τους Άραβες ανοχή και όσοι εξισλαμισθέντες επέζησαν από τις πολεμικές επιχειρήσεις, ξανάγιναν με τη βία χριστιανοί. Στον επανεκχριστιανισμό αυτών των

Κρητών, πρωτοστάτησε ένας καλόγερος από την Παφλαγονία, ο Νίκων ο επονομαζόμενος «Μετανοείτε».

Μετά την ανάκτηση της Κρήτης ο Νίκων ήρθε στη Λακεδαιμονία, όπου ίδρυσε μοναστήρι και εγκαταστάθηκε εκεί ως το τέλος της ζωής του (998). Την εποχή εκείνη στις γειτονικές με τη Λακεδαιμονία περιοχές και κυρίως στη χερσόνησο του Ταυγέτου, στη Μάνη, επιβίωσαν σε σημαντικό ποσοστό Εθνικοί, οπαδοί δηλαδή της αρχαίας θρησκείας, καθώς και οι, μη εκχριστιανισμένοι ακόμη, Σλάβοι της φυλής των Μηλιγγών. Υπήρχαν βεβαίως και Χριστιανοί, όπως μαρτυρούν οι πολυάριθμοι παλαιοχριστιανικοί ναοί που βρέθηκαν σ' ολόκληρη τη Μάνη.

Τόσο οι Έλληνες (Εθνικοί και Χριστιανοί) όσο και οι Σλάβοι, συμβίωναν ειρηνικά με την εποπτεία του ειδικού «Εφόρου των εθνικών γαιών και δουκός των Εθνικών» που λογοδοτούσε απευθείας στον Αυτοκράτορα, στην Πόλη και ο οποίος την εποχή εκείνη ονομαζόταν Αντίοχος. Οι Σλάβοι, μετά την αποτυχία τους να κυριαρχήσουν στην Πελοπόννησο (783), άρχισαν να ενσωματώνονται στον πληθυσμό της, βαθμιαία να εκχριστιανίζονται και εν συνεχεία να εξελληνίζονται. Μετά τον 14^ο αιώνα δεν αναφέρονται κοινότητες Σλάβων. Απέμειναν μόνο τα άφθονα σλαβικά τοπωνύμια (95 μόνο στη Μάνη) και πολλά γλωσσικά δάνεια στις τοπικές ιδιολέκτους.

Ο Νίκων ο Μετανοείτε επηρεασμένος ακόμη από την ατμόσφαιρα της ανάκτησης της Κρήτης, αποφάσισε να επιταχύνει τον εκχριστιανισμό τόσο των Ελλήνων Εθνικών όσο και των Σλάβων Μηλιγγών και με την ευκαιρία στράφηκε και κατά των Εβραίων της Λακεδαιμονίας. Κατάργησε την κοινότητά

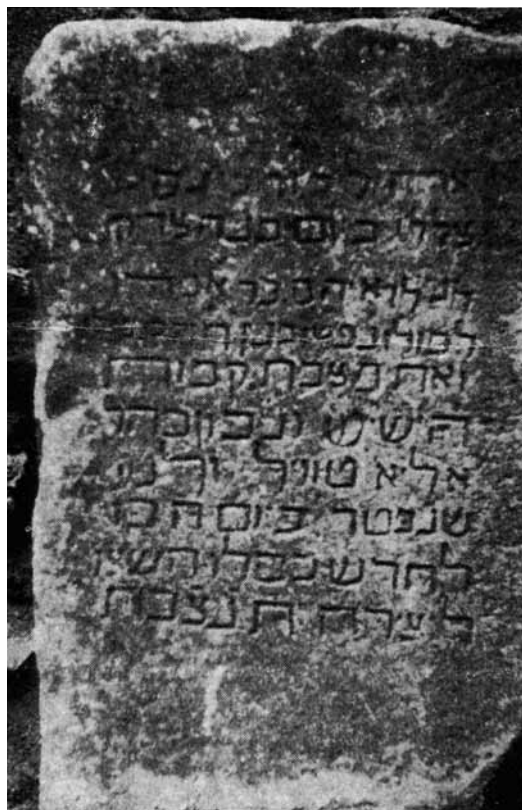
τους, κατεδάφισε τη συναγωγή τους και τελικά τους έδιωξε από την πόλη. Οι περισσότεροι Εβραίοι κατέφυγαν τότε στον Ταυγέτο (αρχικά στην ανατολική του πλευρά και αργότερα σ' ολόκληρη τη Μάνη), όπου, αφενός μεν δεν έφτανε το χέρι της εξουσίας

του Νίκωνα, αφετέρου δε η ειρηνική συμβίωση πληθυσμών διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων, αποτελούσε ευνοϊκόν παράγοντα για τη διαίτησή τους εκεί.

Για την μετοικεσία των Εβραίων της Λακεδαιμονίας στη Μάνη και την μετέπειτα τύχη τους, ελάχιστα στοιχεία υπάρχουν. Η νότια Ελλάδα γενικά δεν συγκέντρωνε την προσοχή των βυζαντινών ιστορικών, καθώς ήταν μακριά από τα οικονομικά κέντρα και τους εμπορικούς δρόμους της Αυτοκρατορίας. Σε χρονικό της Μονής του Ντέγκουλου αναφέρεται πως τον 13^ο αιώνα η οικογένεια Πουλαντζά της Τσίμοβας (Αρεόπολης) ήταν ισραηλιτικού θρησκευάτος, ενώ υπήρχε στην Τρύπη ερειπωμένο κτίριο με εβραϊκές

επιγραφές, οι οποίες καταστράφηκαν επί δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου.

Υπάρχει όμως μία μαρτυρία, την αξία της οποίας πρέπει να εκτιμήσουν ειδικοί ερευνητές: τα προσωπικά ονόματα των Μανιατών. Όπως είναι γνωστό σε κάθε τόπο προτιμούνται ορισμένα προσωπικά ονόματα, εξ ου και η παροιμία «όπου Χιώτης, Παντελής κι όπου Συμιακός, Νικήτας». Στη Λέσβο για παράδειγμα συχνότατο είναι το όνομα Στρατής, στην Κρήτη ο Μανόλης κ.ο.κ. Έτσι τα πιο συνηθισμένα μανιάτικα προσωπικά ονόματα είναι Ηλίας, Γρηγόρης, Μιχάλης και Δημήτρης, που φυσικά ανήκουν όλα στο χριστιανικό εορτολόγιο. Υπάρχουν όμως και κάποια ονόματα εκτός χριστιανικού εορτολογίου, όπως Δικαίος, Βρεττός ή Καλαπόθος. Τέλος

Εβραϊκός τάφος στο Μυστρά. Ταφόπλακα του Αβραάμ Ταβίλ, ο οποίος έζησε μαζί με την οικογένειά του στο λεγόμενο «Εβραιομαχαλά» του Μυστρά.

υπάρχουν πολλά εβραϊκής προέλευσης προσωπικά ονόματα, όπως Σαμπάτης (Σαμπεθαί), Αβράμης (Αβραάμ), Δάβος (Δαβίδ), Αρώνης (Ααρών), Λεβής (Λεβύ) καθώς και Μπενιζέλος (Μπεν Ζελόν), ίσως και Αλαφούζος.

Φυσικά πολλά από τα προαναφερθέντα ονόματα δεν χρησιμοποιούνται πλέον ως προσωπικά, έχουν όμως επιβιώσει σε επώνυμα, όπως Βρεττάκος, Καλαποθάκος, Αβραμάκος, Δαβάκης, Λεβέας κ. ά. Από το Μπενιζέλος εξ άλλου και συγκεκριμένα από τον Μπενιζέλο Κρεβατά, έχουμε το επώνυμο Βενιζέλος.

Θα άξιζε λοιπόν τον κόπο να γίνει σχετική έρευνα, λαογραφικού, ιστορικού και γλωσσολογικού χαρακτήρα.

Βιβλιογραφία:

Πηγές:

- Φλάβιου Ιωσήπου: *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία* (Κάκτος) βιβλίο ΙΒ' σ.211-212
- Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου: *Περί διοικήσεως της Αυτοκρατορίας Διαθήκη Νίκωνος*, Νέος Ελληνομνήμων τεύχος 3/1906

Γενικά έργα:

- Κ. Παπαρηγοπούλου: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Ελευθερουδάκης) τόμος Δ' σ.95-97, 299
- Συλλογικό Έργο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Ελληνική Εκδοτική) τόμος Η' σ. 39, 109, 331

Ειδικά έργα και δημοσιεύσεις:

- Φαίδων Μαλιγκούδης: *Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα* (Βάνιας) σ. 55, 60
- W.G. Forrest: *A history of Sparta* (Hutchinson University Library).
- Λεία Ελισάβετ Μπαλόγλου - Νικόλαος Νίντος: «Τζίμοβα - Αρεόπολη» *Τεχνικά Χρονικά* τ.10-12/87, σ.15

[Ο Δημήτρης Σαραντάκος γεννήθηκε στη Μυτιλήνη από πατέρα Μανιάτη. Σπούδασε χημικός μηχανικός και μετά τη συνταξιοδότησή του εκδίδει σατιρικό περιοδικό και ασχολείται με το γράψιμο. Μέχρι σήμερα έχουν κυκλοφορήσει ένδεκα βιβλία του].

Όταν οι Ιουδαίοι γνώρισαν τους Λακεδαιμόνιους

Του Καθηγητή ΠΕΤΡΟΥ ΘΕΜΕΛΗ

Είναι δυνατόν να υπήρχε αδελφική σχέση ανάμεσα στους Σπαρτιάτες και τους Ιουδαίους; Κι όμως, ο ίδιος ο Βασιλιάς της Σπάρτης, Αρέας (309 - 264 π.Χ.), σε επιστολή προς τον μέγιστον αρχιερέα των Ιουδαίων Οινία Α', ανακοινώνει πως σε «ιερό κείμενο» βρέθηκε γραμμένο ότι «από την ίδια γενιά κατάγονται Ιουδαίοι και Λακεδαιμόνιοι, κατευθείαν από τον Αβραάμ». Ο Αρέας τονίζει στην ίδια επιστολή: «Εφόσον είμαστε αδελφία, δίκαιο είναι να νεμόμαστε εμείς τα δικά σας, και τα δικά μας να τα έχουμε κοινά με σας». Εφεύρημα του Αρέα, θα μου πείτε, η δήθεν κοινή καταγωγή Ιουδαίων και Σπαρτιατών, για να εξασφαλίσει συμμαχία. Δεν ζητά εντούτοις πολεμική βοήθεια, αλλά προτείνει κοινοκτημοσύνη στα αγαθά.

Απίστευτο για τα δεδομένα της εποχής! Στην Παλαιά Διαθήκη, πάντως, παρατίθεται η απεριφραστη εκ μέρους των Ιουδαίων αποδοχή της πρότασης: «η ύπαρξις (τα υπάρχοντα) υμών ημίν έσται, και τα ημών υμίν» (Μακκαβαίων Α', κεφ. 12, 22).

Η υπόθεση έχει και συνέχεια. Το 168 π.Χ., επί Αντιόχου Δ' (175 -163 π.Χ.), ο μέγιστος αρχιερέας των Ιουδαίων, Ιάσων, εξόριστος από τα Ιεροσόλυμα, καταφεύγει στην «αδελφή-πόλη» Σπάρτη (Μακκ. Β', κεφ. 5, 9). Το 145 π.Χ., όταν οι Ρωμαίοι έχουν κατακτήσει την Ελλάδα, ο μέγιστος αρχιερέας των Ιουδαίων, Ιωνάθαν, στέλνει πρεσβεία στη Ρώμη για ανανέωση της φιλίας και της συμμαχίας τους. Ταυτόχρονα, στέλνει επιστολή στους Σπαρτιάτες, που αρχίζει ως εξής: «Ιωνάθαν αρχιερέας και η γερουσία του έθνους και οι ιερείς και ο λοιπός δήμος των Ιουδαίων, Σπαρτιάταις τοις αδελφοίς χαίρειν». Στη συνέχεια υπενθυμίζει στους Σπαρτιάτες την παλαιά επιστολή του Αρέα και τους δεσμούς φιλίας των δύο λαών - με βάση τα «ιερά βιβλία» - και τονίζει ότι οι Ιουδαίοι δεν παραλείπουν να μνημονεύουν τους Σπαρτιάτες στις γιορτές, τις καθημερινές θυσίες και τις προσευχές τους. Οι ίδιοι - αναφέρει - έχουν δοκιμάσει πολλές πικρίες και ταλαιπωρίες από πολέμους, αλλά δεν θέλησαν ποτέ να ενοχλήσουν τους

φίλους και συμμάχους, γιατί έχουν «την εξ ουρανού βοήθειαν» (Ιώσηπος, Ιουδαϊκές Αρχαιότητες, 13, 163-166. Μακκαβαίων Α', 12, 2 - 23).

Είναι προφανές ότι η παράδοση και η πίστη για κοινή εξ Αβραάμ καταγωγή Σπαρτιατών και Ιουδαίων υπήρχε παλαιότεν· δεν ήταν ευκαιριακό εφεύρημα του Αρέα. Το «ιερό Βιβλίο» των Σπαρτιατών, που διέσωζε αυτήν την παράδοση, δεν υπάρχει δυστυχώς. Ο Ηρόδοτος πάντως (4, 147 -149) μαρτυρεί ότι ο Λάκων Θήρας καταγόταν απευθείας από τον Φοίνικα Κάδμο,

γι' αυτό και οι πρώτοι Φοίνικες κάτοικοι του ομώνυμου νησιού (Θήρα - αποικία Σπαρτιατών) τον δέχθηκαν ασμένως και τον λάτρεψαν ως ήρωα - οικιστή. Στο γνωστό «ιερό βιβλίο» των Ιουδαίων, την Παλαιά Διαθήκη, ο Κεδμά (Κάδμος;) είναι ένας από τους δώδεκα γιους του Ισμαήλ, γιου του Αβραάμ (Γένεσις, κεφ. 21, 15).

[Ο κ. Πέτρος Θεμέλης είναι καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας - Το παραπάνω σημείωμα δημοσιεύτηκε στα «Νέα», 15.9.2005].

Ο Λάκων Ιωάννης Άρατος και οι Ιουδαίοι της Σπάρτης στα τέλη του 10ου μ.Χ. αιώνα

Του Καθηγητή ΑΛΕΞΗ Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗ

Ηδυνατότητα αλλά και η ικανότητα προσαρμογής των ιουδαϊκών πληθυσμών στο Βυζάντιο σ' όλες τις ιστορικές περιόδους της μεσαιωνικής Ελληνικής Αυτοκρατορίας είναι σε γενικές γραμμές αρκετά γνωστές και έχουν μελετηθεί συστηματικά, ιδιαίτερα στη διάρκεια της τελευταίας πεντηκονταετίας. Οι παλαιές εργασίες του Joshua Starr ανάμεσα στα 1939-1949, καθώς και η πολύτιμη συμβολή του Zvi Ankori για τους Καραΐτες στο Βυζάντιο, το 1959, έχουν συμπληρωθεί μέσα στις τελευταίες δεκαετίες από τεκμηριωμένα συγγράμματα των Andrew Sharf, Steven Bowman και David Jacoby, που καλύπτουν το πρόβλημα των βυζαντινοϊουδαϊκών σχέσεων από τον 6ο αιώνα ως το τέλος του Βυζαντίου. Επίσης, η προγενέστερη περίοδος (υστερορωμαϊκή για άλλους, πρωτοβυζαντινή για μας) καλύπτεται σε αρκετά σημαντικό αριθμό μελετών για τις τύχες των Ιουδαίων στην Ύστερη Ρωμαϊκή/Πρώιμη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.⁽¹⁾

Ακόμη, πρέπει να πούμε εδώ, ότι ποικίλες πτυχές της ιουδαϊκής παρουσίας στο Βυζάντιο, αλλά και στην εποχή της τουρκικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο, έχουν αρχίσει να μελετώνται συστηματικά και στην Ελλάδα, αν κρίνουμε από το συνέδριο ιστορίας-αρχαιολογίας με τίτλο «*Η εβραϊκή παρουσία στον*

ελλαδικό χώρο, 4ος-19ος αιώνας»,⁽²⁾ το οποίο πραγματοποιήθηκε το Νοέμβριο του 1993, και του οποίου τα πρακτικά εκδόθηκαν πρόσφατα (2008).

Γνωρίζουμε σε γενικές γραμμές τις σκληρές και συνεχείς διώξεις, με ελάχιστα διαστήματα κάποιας ύφεσης και ανοχής εκ μέρους του κράτους, που υπέστησαν οι Ιουδαίοι στα πλαίσια της πολιτικής πολλών Βυζαντινών αυτοκρατόρων - κυρίως των Ιουστινιανού Α' (527-565), Ηρακλείου Α' (610-641), Λέοντα Γ' Ίσαυρου (717-741), Βασιλείου Α' του Μακεδόνα (867-886) και Ρωμανού Α' Λακαπηνού (920-944). Οι διώξεις αυτές συγκεκριμενοποιήθηκαν με διάφορα έκτακτα μέτρα, όπως λ.χ. ο εκχριστιανισμός με το υποχρεωτικό βάπτισμα, αλλά, πολύ πιο συγκεκριμένα, με ποικίλες νομοθετικές ρυθμίσεις, τις οποίες ερευνούν οι μελετητές του βυζαντινού δικαίου. Παράλληλα, ένας μεγάλος αριθμός βυζαντινών κειμένων, γραμμένων κυρίως από εκκλησιαστικούς λογίους και απολογητές του χριστιανικού δόγματος, δίνει ανάγλυφα το μέγεθος της πολεμικής κατά του Ιουδαϊσμού στο Βυζάντιο.

Όπως καταδεικνύει η μελέτη διαφόρων βυζαντινών ιστοριογραφικών πηγών, υπήρξαν κατά καιρούς διάφοροι επώνυμοι κυβερνητικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι ανελάμβαναν, με ιδιαίτερο μάλιστα ζήλο, την τήρηση

των μέτρων κατά των Ιουδαϊκών παροικιών της βυζαντινής επικρατείας. Για το λόγο αυτόν ιδιαίτερη σημασία έχει, νομίζουμε, το θέμα της ανακοίνωσής μας αυτής, αφού εδώ έχουμε να κάνουμε με μια σαφώς αντίθετη περίπτωση ως προς τον κανόνα - συγκεκριμένα με τη δράση του Βυζαντινού άρχοντα της Λακωνίας, του ευγενή Ιωάννη Άρατου (περ. 930 - περ. 986/987) της «*Λακεδαίμονος*» (όπως ονομαζόταν η αρχαία Σπάρτη στις μεσαιωνικές πηγές). Ο Άρατος προσπάθησε, στη διάρκεια της προτελευταίας δεκαετίας του 10ου αιώνα, να υπερασπιστεί, όπως δείχνουν οι σχετικές μαρτυρίες, τους Ιουδαίους της περιοχής του⁽³⁾ ενάντια στις διώξεις που είχε κηρύξει εναντίον τους ο ένθερμος ιεραπόστολος ζηλωτής, ο μικρασιατικής καταγωγής (από τον Πόντο) όσιος Νίκων ο «*Μετανοείτε*» (περ. 925/930 - περ. 998 ή 1005),⁽⁴⁾ σύγχρονος του Άρατου, στα πλαίσια της προσπάθειάς του να εδραιώσει το Χριστιανισμό στη Λακωνική, ιδιαίτερα στις περιοχές που είχαν πληγεί από τις επιδρομές Μουσουλμάνων πειρατών.⁽⁵⁾

Ο Νίκων κατόρθωσε να οδηγήσει τους Ιουδαίους κατοίκους της Σπάρτης έξω από την πόλη στα πλαίσια μιας «*αληθινής σταυροφορίας*», για να θυμηθούμε μια χαρακτηριστική φράση του Γεράσιμου Καψάλη.⁽⁶⁾ Ο λόγος;

Οι Ιουδαίοι αυτοί είχαν θεωρηθεί από τον όσιο υπεύθυνοι της καταστροφικής λοιμικής νόσου που μάστιζε την πόλη, καθώς παραδίδουν οι δύο διασκευές του «*Βίου*» του οσίου Νίκωνος,⁽⁷⁾ μιας σημαντικής, αλλά πάντως όχι πάντα αξιόπιστης πηγής,⁽⁸⁾ της οποίας η συγγραφή χρονολογείται αφενός μεν στα μέσα περίπου του 12ου αιώνα (άποψη, μεταξύ άλλων, των Δ. Ζακυθηνού, Ι. Καραγιαννόπουλου, G. Weiss και Οδ. Λαμψίδη, ο οποίος έχει δώσει την συνθετικότερη μέχρι σήμερα παρουσίαση των δύο διασκευών, με ενδελεχή φιλολογικό και ιστορικό σχολιασμό⁽⁹⁾ και αφετέρου στα μέσα περίπου του 11ου αιώνα (άποψη των R. Jenkins - C. Mango, που πρόσφατα αναβιβάστηκε από το νέο εκδότη και μεταφραστή του «*Βίου*» στα αγγλικά, Denis Sullivan, ενώ επίσης έγινε αποδεκτή στο «*Λεξικό του Βυζαντίου της Οξφόρδης*»⁽¹⁰⁾

Η ρήξη αυτή ανάμεσα στον όσιο Νίκωνα και

τον Ιωάννη Άρατο, ο οποίος περιλούζεται με βαρείς χαρακτηρισμούς στον «*Βίο Νίκωνος*», πιστεύουμε ότι χρονολογικά πρέπει να τοποθετηθεί μετά την οριστική εγκατάσταση του δραστήριου ιεραπόστολου στη Λακωνική, σε κάποιο ακαθόριστο διάστημα ανάμεσα στο 970 και 980 - πιθανόν από το 975 και εξής κατά τον Λαμψίδη⁽¹¹⁾ - και, βέβαια, πριν το θάνατο του Άρατου. «*Αν δεχθούμε, έστω, το 997/998 ως πιθανό έτος θανάτου του οσίου, τότε η εκδοχή αυτή αποτελεί βέβαια terminus ante quem για το θάνατο του Άρατου, που εμείς τον χρονολογούμε στο 986/987.*⁽¹²⁾

Άρα, τα γεγονότα που μας απασχολούν εδώ, θα μπορούσαν υποθετικά να χρονολογηθούν στην περίοδο ανάμεσα στο 975 και στο 986/987. Πρόσφατα ο D. Jacoby χρονολόγησε την αποπομπή αυτή των Ιουδαίων της Σπάρτης στο 985, χρονολογία την οποία είχε υιοθετήσει πριν από 55 χρόνια ο J. Starr.⁽¹³⁾

Τελικά, παρά την αντίδραση του Άρατου, που δεν αποκλείεται πάντως να είχε κάποια υποστήριξη από το τοπικό στοιχείο στις ενέργειές του,⁽¹⁴⁾ οι προσπάθειες του Νίκωνα έμελλαν να καρποφορήσουν σε δύο φάσεις, πρώτα όταν κατόρθωσε να εξαποστείλει τους Ιουδαίους από τη Σπάρτη, για να γλυτώσει η πόλη από το λοιμό -κάτι που έγινε ακαριαία, όπως μαρτυρεί ο «*Βίος*» του οσίου - και κατόπιν όταν ματαίωσε τις ενέργειες του Άρατου να ξαναφέρει κάποιον (ίσως και ορισμένους άλλους από αυτούς) πίσω στην πόλη, γεγονός που, κατά το «*Βίο*», συνδυάστηκε με την ξαφνική ασθένεια και το θάνατο του «*ασεβούς*» Άρατου, καθώς και τον ηθικό «*θρίαμβο*» του οσίου, ο οποίος είχε προβλέψει το άσχημο τέλος του άρχοντα και τον είχε μάλιστα προειδοποιήσει σχετικά.⁽¹⁵⁾ Έτσι, καθώς φαίνεται, τουλάχιστον προσωρινά επήλθε τέλος στον συγχρωτισμό Χριστιανών και Ιουδαίων στην πόλη της Λακεδαίμονος, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ολοσχερή απουσία της ιουδαϊκής κοινότητας στο λακωνικό χώρο, ιδιαίτερα στους επόμενους αιώνες, όπως θα δούμε παρακάτω.

Σε ανακοίνωσή του για τα ιστορικοκοινωνικά δεδομένα σε βίους Πελοποννησίων αγίων της μεσοβυζαντινής περιόδου, ο Παύλος Νιαβής, από το βήμα του σχετικού συνεδρίου του 1993, συνήγαγε

ότι «η Σπάρτη του τέλους του 10ου αιώνα υπήρξε πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ του χριστιανικού και του εβραϊκού στοιχείου της», ιδιαίτερα αν κανείς συναξιολογήσει και συνερμηνεύσει την ύπαρξη τριών δεδομένων: «της εκτόπισης των Ιουδαίων έξω της Σπάρτης, της σπουδής του οσίου Νίκωνος να χτίσει... ναό⁽¹⁶⁾ και της αντίδρασης του Ιωάννη Άρατου».⁽¹⁷⁾ Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε ο συνάδελφος, αν και ο ίδιος σωστά παραδέχτηκε πως στην ουσία δεν έχουμε συγκεκριμένα στοιχεία ούτε ως προς την πραγματική ισχύ και επιρροή της ιουδαϊκής κοινότητας της Σπάρτης, αλλά ούτε και για το αν ο Νίκων πολέμησε ανοικτά τους Ιουδαίους,⁽¹⁸⁾ εννοώντας προφανώς ότι δεν υπάρχουν άλλες παράλληλες πηγές για να τεκμηριώσουν τις πληροφορίες του «Βίου» του Νίκωνος σχετικά με τα γεγονότα.

Αλλά, εκεί ακριβώς βρίσκεται το πρόβλημα: στην απουσία παράλληλων πηγών, αφού, εάν υιοθετήσουμε τα στοιχεία που παρέχει ο «Βίος» αυτά καθαυτά, τότε και αρκετά ισχυρή Ιουδαϊκή κοινότητα φαίνεται να υπήρχε στη Λακωνική, αλλά και επίπονο αγώνα φαίνεται ότι διεξήγαγε ο όσιος εναντίον της. Μας φαίνεται, μάλιστα, ότι οι δύο ξεχωριστές φάσεις του αγώνα αυτού θα πρέπει να έλαβαν χώρα με παρέλευση αρκετά μεγάλου χρονικού διαστήματος μεταξύ τους.

Αποφεύγοντας να αναφερθώ, έστω και υπό μορφή παράφρασης στα γεγονότα αυτά καθαυτά, κατ'έθω εδώ τα κυριότερα σημεία που μας ενδιαφέρουν κατά χρονική ακολουθία:

1ον. Ο Νίκων φθάνει στη Σπάρτη, που στεναίξει από «λοιμικήν νόσον», πιθανόν ανάμεσα στο 975 και

980. Στη συνέχεια κατορθώνει «το ...Ιουδαϊκόν φύλον έξω της αυτών πόλεως απελάσαιεν, ίνα μη καταχραίνον είη αυτούς [= τους Σπαρτιάτες] τοις βδελυροίς ήθεσι και μιάσμασι της ιδίας θρησκείας».⁽¹⁹⁾ Η απέ-

Τα Παλάτια δεσπόζουν στη λακωνική πεδιάδα. Διακρίνεται η αναστηλωμένη σήμερα δυτική πτέρυγα.

λαση αυτή θα πρέπει να έγινε αργότερα και ας θυμηθούμε εδώ ότι οι Starr και Jacoby τη χρονολόγησαν στο 985.⁽²⁰⁾ Άρα, τα γεγονότα από την άφιξη του Νίκωνα ως την απέλαση των Ιουδαίων μπορεί να έγιναν μέσα σε μια ολόκληρη δεκαετία ή και λίγο παραπάνω (c. 975 - c. 985/86).

2ον. Στο τέλος της προαναφερθείσης διαδικασίας, όποια και να υπήρξε η χρονική της διάρκεια, ο Νίκων με τη συμπάρασταση του αθηναϊκής καταγωγής επισκόπου Σπάρτης, Θεόπεμπτου,⁽²¹⁾ προχώρησε στη θεμελίωση του ναού της Αγίας Κυριακής, που προαναφέραμε, για να δοξαστεί η σωτηρία της Σπάρτης από τη θαυματουργή παρέμβαση κατά του λοιμού, μετά την αποπομπή των Ιουδαίων. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο, κατά τη χρονική αλληλουχία του «Βίου», εμφανίζεται ο Ιωάννης Άρατος να αντιδρά στην ίδρυση της Αγίας Κυριακής,⁽²²⁾ αφού «την των Ιουδαίων

Μυστράς. (Χαλκογραφία R. Branston)

έξω του άστεως μετοίκισιν ου δικαίως γενέσθαι ούδ' ευλόγως δισχυρίζετο».⁽²³⁾ Ας χρονολογήσουμε τις εξελίξεις αυτές υποθετικά στο 985/86.

3ον. Από εδώ ξεκινά η β' φάση της αντιϊουδαϊκής δράσης του Νίκωνα, σε ευθεία πια αντιπαράθεση με τον Άρατο, που επιχείρησε να επαναφέρει στην πόλη και στην υπηρεσία του ένα Ιουδαίο τεχνίτη στη στίλβωση, την επεξεργασία λεύκανσης δηλ. των υφασμάτων,⁽²⁴⁾ που βέβαια, συμπεριλαμβάνονταν σ' αυτούς που είχαν εκδιωχθεί προηγουμένως από την πόλη. Η έντονη αντίδραση του «αδιάλλακτου αντισημίτη»,⁽²⁵⁾ του Νίκωνα, είχε σαν αποτέλεσμα την έκρηξη της οργής του Άρατου, που οδήγησε στους περιγραφόμενους στο «Βίο» εφιάλτες του, στον υψηλό πυρετό και στον θάνατό του, παρά το γεγονός ότι, κατά τον «Βίο» πάντα, έφθασε να εκλιπαρεί τον Νίκωνα για τη σωτηρία του, κάτι που κατά τον όσιο, ήταν γραφτό να μη συμβεί.⁽²⁶⁾

Σοβαρά προβλήματα παρουσιάζει η χρονολόγηση της β' αυτής φάσης της ρήξης. Αν υποθέσουμε ότι η εκφρασθείσα άποψη⁽²⁷⁾ περί ενίσχυσης του Νίκωνα, στον κατά του Άρατου αγώνα του, από τον «πραίτορα» και στρατηγό του θέματος Πελοποννήσου, Βασίλειο Απόκαυκο,⁽²⁸⁾ είναι ορθή, τότε παρου-

σιάζεται κάποια αμυδρή λύση στο χρονολογικό μας πρόβλημα. Και αυτό διότι αν υποθεθεί ότι ο Απόκαυκος έσπευσε ως αρωγός του Νίκωνα την περίοδο αυτή, λογικό θα ήταν κάτι τέτοιο να γίνει σε ένδειξη θαυμασμού, αλλά και ευγνωμοσύνης, του αξιωματούχου προς τον όσιο, ο οποίος είχε θεραπεύσει τον ίδιο από βαρεία αρρώστεια και είχε προφητεύσει την αναχώρηση του βουλγαρικού κινδύνου κατά την α' βουλγαρική επιδρομή στη βορειοανα-

τολική Πελοπόννησο. Η τελευταία, σύμφωνα με τις επικρατέστερες κατά τη γνώμη μας ενδείξεις, έλαβε χώρα στο 986⁽²⁹⁾ και όχι στο 996/997,⁽³⁰⁾ περίοδο της β' βουλγαρικής επιδρομής, η οποία όμως συνδέεται όχι με τον Απόκαυκο, αλλά -και εδώ εκφράζουμε την προσωπική μας άποψη- με τον «πρωτοσπαθάριο» Ιωάννη Μαλακηνό,⁽³¹⁾ που γνώρισε κι αυτός τις προφητικές ιδιότητες του οσίου, ο οποίος του προανήγγειλε την απαλλαγή του από την προφανώς άδικη κατηγορία, ότι σκόπευε να κινηθεί επαναστατικά με βουλγαρική βοήθεια («ως τα των Βουλγάρων φρονών»)⁽³²⁾

Άρα, συμπεραίνουμε εδώ, η εξουδετέρωση του Άρατου θα πρέπει να έλαβε χώρα το νωρίτερο λίγο μετά την α' βουλγαρική επιδρομή του 986, ίσως το 986/87. Γι' αυτόν το λόγο χρονολογούμε το θάνατο του Άρατου στην εποχή αυτή, δηλ. πάνω από μία δεκαετία πριν από το θάνατο του οσίου αντιπάλου του.

Τι συνέβη, όμως, στους Ιουδαίους που οδηγήθηκαν έξω από την Σπάρτη⁽³³⁾ στα πλαίσια της α' φάσης των διώξεων του Νίκωνα εναντίον τους; Υπήρξε αυτή η εκτόπισή τους μόνιμη; Επηρέασε το γεγονός αυτό την δεδομένη σημαντική εμπορική κίνηση της πόλης,⁽³⁴⁾ όπου, μετά το θάνατο του προστάτη αγίου της καθιερώθηκε, στην επέτειο της κοίμησής

του (26 Νοεμβρίου), μεγάλη εμποροπανήγυρις μέσα στο κάστρο της μεσαιωνικής «Λακεδαίμονος»;⁽³⁵⁾ Ή μήπως η εκδίωξη των Ιουδαίων υπήρξε προσωρινή και ανεστάλη μετά το θάνατο του οσίου, με αποτέλεσμα η ακμή αυτή της εμποροπανήγυρις, που αναφέραμε, να οφείλεται σ' αυτήν ακριβώς την ανθηρή ιουδαϊκή παρουσία και συμμετοχή, παράλληλα με τη δραστήρια παρουσία των Βενετών εκεί; Ας θυμηθούμε εδώ την σαφή αναφορά του William Miller στην ταυτόχρονη παρουσία Ιουδαίων και Βενετών στις αγορές της Σπάρτης ήδη από τον 10ο αιώνα: «Ήδη δε κατά τον 10ο αιώνα Βενετοί έμποροι εφοίτουν εις την ευημερούσαν ταύτην αγοράν, αι δε απόπειραι του οσίου Νίκωνος, επιδιώξαντος την από της πόλεως έξωσιν των Ιουδαίων, παρέχουσι νέαν απόδειξιν περί της εμπορικής αυτής σημασίας εν ταύτη τη περιόδω».⁽³⁶⁾ Επίσης τη σημαντική νεανική συμβολή του Νίκου Βέη, που από το 1905 είχε δείξει ότι οι Ιουδαίοι της Λακωνίας πρέπει να χρονολογηθούν ασφαλώς στην πριν του Βενιαμίν της Τουδέλας εποχή, δηλ. πριν από το β' μισό του 12ου αι., ενώ ο βασικός τους ρόλος στην οικονομική και εμπορική ζωή της Λακεδαιμόνιας είναι δύσκολο να αμφισβητηθεί.⁽³⁷⁾ Ο Ανδρέας Ανδρεάδης, μάλιστα, συμφώνησε με την άποψη του Βέη ότι η δραστηριότητα αυτή των Ιουδαίων τους είχε εξασφαλίσει τη φιλία και την συμπάθεια μερικών αρχόντων της χώρας.⁽³⁸⁾

Ας τονίσουμε επίσης την αναμφισβήτητη παρουσία Ιουδαίων στις περισσότερες περιοχές του ελλαδικού χώρου στους αιώνες 11ο και ιδιαίτερα 12ο. Ατυχώς, πάντως, δεν αναφέρεται η περιοχή της Λακωνίας στο «Βιβλίο των Ταξιδιών» του Ισπανοϊουδαίου περιηγητή Βενιαμίν της Τουδέλας⁽³⁹⁾ (μεταφράστηκε και σχολιάστηκε πρόσφατα στα ελληνικά), που στο β' μισό του 12ου αι. ανάμεσα στο 1165 και 1166 κατά τη χρονολόγηση της πλειοψηφίας των ερευνητών,⁽⁴⁰⁾ επισκέφθηκε τα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας κατά την εποχή βασιλείας του Μανουήλ Α' Κομνηνού περνώντας και από δύο σημαντικά κέντρα του βόρειου πελοποννησιακού χώρου (Πάτρα, Κόρινθος) στο δρόμο του για την Κωνσταντινούπολη.⁽⁴¹⁾ Αλλά έχουμε όμως σχεδόν παράλληλη χρονολογικά με του

Βενιαμίν πηγή, τον Άραβα γεωγράφο αλ-Ιντρίσι, που αναφέρεται έμμεσα στην ιουδαϊκή παρούσα της «al-Kedemona» γύρω στο 1153-1154, περί τα 13 χρόνια πριν την άφιξη του Βενιαμίν στον ελλαδικό χώρο.⁽⁴²⁾

Και βέβαια δεν χρειάζεται να υπενθυμίσω εδώ τις πλούσιες μνείες, ιδιαίτερα για την μετά το 1204 περίοδο, περί παρουσίας ακμαζουσών ιουδαϊκών κοινοτήτων στο Μυστρά, στη Σπάρτη και σ' άλλες περιοχές της Λακωνικής.⁽⁴³⁾

Κλείνοντας, ας τονίσουμε ότι προβλήματα έρευνας ζητημάτων τέτοιου ακριβώς τύπου, -όπως για παράδειγμα η παραμονή και επιβίωση της ιουδαϊκής κοινότητας της Σπάρτης μέσα από τις αντίξοες συνθήκες που της δημιούργησαν οι διώξεις του οσίου Νίκωνα και των οπαδών του, θα έπρεπε να ερευνηθούν συστηματικότερα από τους ερευνητές του μεσαιωνικού λακωνικού χώρου, περισσότερο, θα έλεγα, από τις εύκολες και κάπως επίπεδες διαπιστώσεις ότι ο Ιωάννης Άρατος υπήρξε, όπως και οι άλλοι κοσμικοί που αντιτάχτηκαν στις διώξεις του Νίκωνα, αντιδραστικός,⁽⁴⁴⁾ ή ότι η φράση «Άρατε κατάρατε», που επιζεί ως τις μέρες μας στον βόρειο Ταΰγετο, χρησιμοποιείται ως έντονη επιτίμηση, απηχώντας το δραματικό τέλος του,⁽⁴⁵⁾ ή τέλος ότι η λοιμική ασθένεια εξαφανίστηκε⁽⁴⁶⁾ μετά την πρωτοβουλία του οσίου να εκδιώξει από την πόλη το σημαντικότερο ίσως στοιχείο της οικονομικής ευημερίας της!

Υποσημειώσεις:

1. Από τις βασικές μονογραφίες για τις βυζαντινοϊουδαϊκές σχέσεις σημειώνουμε: J. Starr, *The Jews in the Byzantine Empire 641-1204*, Αθήνα 1939· του ιδ., *Romania: the Jewries of the Levant after the 4th Crusade*, Παρίσι 1949· Z. Ankori, *Karaites in Byzantium. The formative years 970-1100*, Παν/μιο Columbia 1959. A. Sharf, *Byzantine Jewry from Justinian to the 4th Crusade*, Λονδίνο 1971. S. Bowman, *The Jews of Byzantium 1204-1453*, Παν/μιο Alabama 1985. Βλ. επίσης: D. Jacoby, *Les quartiers juifs de Constantinople à l' époque byzantine*, *Byzantion* 37, 1967, 167 - 227 (= *Société et démographie à Byzance et en Romanie latine*, Λονδίνο 1975, VR, μελέτη II)· του ιδ., *Les Juifs de Byzance: une communauté marginalisée*, στον τόμο: *Οι περιθωριακοί στο Βυζάντιο. Πρακτικά ημερίδας*, Αθήνα 1993, 103-154 (= *Juifs*). Βλ. ακόμη την

- γενική θεώρηση στο *Oxford Dictionary of Byzantium*, Νέα Υόρκη - Οξφόρδη 1991 (= *ODB*), λήμματα Jews (S. Bowman) και Anti-Semitism in Byzantium (S. Bowman - A. Cutler). Ενημερωμένη, τέλος, βιβλιογραφία για τις βυζαντινοϊουδαϊκές σχέσεις στην πρόσφατη ελληνική έκδοση του οδοιπορικού του Βενιαμίν της Τουδέλας: *Βενιαμίν εκ Τουδέλης: Το Βιβλίο των Ταξιδιών στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική 1159-1173*, μετάφρ. Φ. Βλαχοπούλου, εισαγ. - σχολ. - βιβλιογρ. Κ. Μεγαλομμάτης - Α. Σαββίδης, Αθήνα 1994, 249-257.
2. Συνδιοργάνωση Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Θεσσαλονίκη) και ΚΒΕ/ΕΙΕ: μέγαρο Παλαιάς Βουλής (24-25 Νοεμβρίου 1993).
  3. Γενικά για τις ιουδαϊκές εγκαταστάσεις της Σπάρτης και του Μυστρά βλ. τη μελέτη του S. Bowman, *The Jewish settlement in Sparta and Mistra*, *BNJ* 22, 1977-1984 (έκδ. 1985), 131-146, με ανάλυση των τριών σημαντικότερων για τους Ιουδαίους της περιοχής πηγών (Βίου Νίκωνος, Επιδημίας Μάζαρι, Χρονικού Minus Σφραντζή) και εξέταση της εποχής ως την Ελληνική Επανάσταση του 1821.
  4. Για το 998 ως έτος θανάτου του Νίκωνα βλ., μεταξύ άλλων, H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959, 577, 589- Δ. Σιγαλός, *Η Σπάρτη και η Λακεδαίμων*, Β', Αθήνα 1962, 378· Έμ. Κωνσταντινίδης, λ. στο *ΠΒΑ* 7, 1987, 237· Καλλιόπη Διαμαντή, Οι τοιχογραφίες του ασκηταριού του αγίου Νίκωνος στην Τρύπη της Λακωνίας, *ΑΣ* 9, 1988, 349· Φωτεινή Βλαχοπούλου, λ. στην *ΕΠΕ* 4, 1989, 124-127· D. Nicol, *Βιογραφικό λεξικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1993, 267. Την ίδια χρονολογία είχε υιοθετήσει και ο Οδ. Λαμψίδης, «Η προβληματική περί την έρευνα του βίου του οσίου Νίκωνος», *ΑΧ* 4, 1979, 103, ο οποίος όμως, λίγο αργότερα, αναθεώρησε την άποψη αυτή, υιοθετώντας την περίοδο των πρώτων χρόνων του 11ου αι., μάλλον το 1105: βλ. Επί τη εκδόσει του βίου του Οσίου Νίκωνος κατά τον Barber. 583, *ΑΠ* 37, 1980, 7 και *Ο εκ Πόντου όσιος Νίκων ο Μετανοείτε. Κείμενα - σχόλια*, Αθήνα 1982 (= *Νίκων*), 377, 421, 477 και *passim*. Στο πρόσφατο περί Νίκωνος λήμμα στο *ODB* (των A. Kazhdan - Alice Mary Talbot - Nancy Sevaenko) δίνεται ως χρονολογία θανάτου του οσίου το 1000 περίπου.
  5. Ο κύριος όγκος των επιδρομών αυτών εντοπίζεται στην περιοχή της Μονεμβασίας· βλ. σχετικά A. Sannides, *Morea and Islam 8th-15th centuries: a survey*, *JOAS* 2, 1990, 50 έξ. (= *Βυζαντινοτουρκικά μελετήματα. Ανατύπωση άρθρων 1981-1990*, Αθήνα 1991, [300] έξ.)· του ιδ., Πελοπόννησος και Μουσουλμάνοι: οι αραβικές επιδρομές και οι πληροφορίες των Αράβων συγγραφέων 8ος - 13ος αι., *ΒΜ* 4, 1992, 371 έξ., 374 έξ. (= *Μελετήματα βυζαντινής, μεσαιωνικής και ισλαμικής Ιστορίας. Ανατύπωση άρθρων 1984-1994*, Αθήνα 1995, [232] έξ., [235] έξ.). Βλ. και τις λεπτομέρειες στον Π. Νιαβή, Οι αραβικές επιδρομές στη Λακωνική κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, *ΒΜ* 3, 1991, 261-275· πρβλ. E. Kislinger, Λακεδαιμόνια, Δέμεννα και το Χρονικό της Μονεμβασίας, *ΒΜ* 3, 1991, 109 έξ.: επίσης Ν. Κουτράκου (εδώ σημ. 34), 236 έξ.
  6. Στη *MEE*, λ. Λακεδαίμονια - Λακεδαίμων (Γ. Καψάλης).
  7. Πρόκειται για τον αθωνικό κώδικα του Κουτλουμουσίου, που εκδόθηκε από τον Σπ. Λάμπρο, Ο βίος Νίκωνος του Μετανοείτε, *NE* 3, 1906, 131-222 (και 223-228, όπου εκδίδεται η διαθήκη του οσίου), καθώς και για τον παλαιότερο Βαρβερνιανό κώδικα, που ήταν ως πρόσφατα γνωστός από παλαιά λατινική μετάφραση των αρχών του 17ου αι. (που τυπώθηκε το 1729, δηλ. εκατό και πλέον χρόνια αργότερα), έως ότου εκδοθεί από τον Οδ. Λαμψίδη, Νίκων, 11-159 (με τη λατινική μετάφραση στις δεξιές σελίδες)· την έκδοση είχε προεξαγγείλει ο Οδ. Λαμψίδης στο *ΑΠ* 37, 1980, 3-15 (εδώ παραπάνω, σημ. 4). Επίσης ο Λαμψίδης επανεξέδωσε και τον κουτλουμουσιανό κώδικα: *Νίκων*, 161-240. Αγγλική μετάφραση και σχόλια έγιναν πρόσφατα από τον D. Sullivan, *The life of Saint Nikon*, Brookline Mass. 1987 (= *Life*). Ανάλυση της κουτλουμουσιανής διασκευής παλαιότερα από την G. da Costa - Louillet, *Saints de Grèce aux 8e, 9e et 10e siècles*, *Byzantion* 31, 1961, 346-365.
  8. Σχετικές επιφυλάξεις διατύπωσαν πρόσφατα οι T. Gregory - N. Sevchenko, λ. Lakedaimon, *ODB*, σ. 1170 (για το μη αμερόληπτο ορισμένων μαρτυριών στον βίο).
  9. Δ. Ζακυθηνός, λ. Νίκων, *MEE*: I. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί βυζαντινής ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1987⁵, 285 αρ. 354· J. Karagiannopoulos - G. Weiss, *Ouellenkunde zur Geschichte von Byzanz*, Βισμπάντεν 1982, 380-381 αρ. 286· Λαμψίδης, στο *ΑΠ* 37, 1980, 8-11 και *Νίκων*, 294, 318, 351-353, 355, 357, 380 και *passim*. Πρβλ. το λ. του T. Γριτσόπουλου, στη *ΘHE* 9, 1966, στήλη 557 και την έρευνα της da Costa - Louillet, ό.π., 348 - 349.
  10. R. Jenkins - C. Mango, A Synodicon of Antioch and Lacedaemonia, *DOP* 15, 1961, 225-242, ιδαιτ. 240· D. Sullivan, The versions of the Vita Niconis, *DOP* 32, 1978, 159-173· του ιδ., *Life*, *passim*. Πρβλ. τις παρατηρήσεις του Λαμψίδη, *ΑΠ* 37, 1980, 11-13 και *Νίκων*, 335 - 337, όπου πάντως ορθά αναγνωρίζεται η επιτυχημένη από τον Sullivan συσχέτιση των βίων Νίκωνος και οσίου Λουκά του Στεριιώτη. Τις απόψεις Sullivan υιοθέτησαν η κριτής της έκδοσής του, Dorothy Abrahamse, *Speculum* 64.5, 1990, 1060-1061 (η οποία όμως δείχνει να αγνοεί τη θεμελιακή συνολική έκδοση Λαμψίδη), καθώς και οι συντάκτες του περί Νίκωνος λήμματος στο *ODB*, όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι ο αγιογράφος - ηγούμενος της μονής του Νίκωνος πιθανόν να γνώριζε τον όσιο προσωπικά και μπορεί να παρακολούθησε ο ίδιος μερικά από τα αναφερόμενα μέσα στον «Βίο» θαύματα. Και εδώ αναφέρεται πως έχει δανειστεί στοιχεία από τον βίο του οσίου Λουκά. Πρόσφατα δέχεται τη χρονολόγηση συγγραφής

- στον 11ο αι. και ο Jacoby, Juifs, ό.π., 147 σημ. 93.
11. Βλ. *Νίκων*, 476-477. Για την εκδοχή του 970 και εξής, βλ. Sullivan, *DOP* 32, 1978, 159, 161 σημ. 16 και *Life*, passim Κωνσταντινίδης, *ΠΒΛ* 7, 1987, 237 και *ODB*, σ. 1484. Το 968 αναφέρουν συγκεκριμένα ως χρόνο εγκατάστασης οι G. Stadtmuller, στον συλλογικό τόμο (έκδοση του Γερμανικού Επιτελείου Στράτου Κατοχής) με τίτλο: *Der Peloponnes. Landschaft - Geschichte - Kunststätten*, Αθήνα 1944, 108 και πρόσφατα ο Γ. Βέργαδος, *Η Αγόρια-νη του Ταϋγέτου και η βόρεια Λακεδαίμων*, Αθήνα 1992, 50. Για την εκδοχή του 980 και εξής βλ. Βλαχοπούλου, *ΕΠΕ* 4, 1989, 126.
  12. Βλ. παραπάνω, σημ. 4.
  13. Βλ. Starr, *Jews* (εδώ σημ. 1), 167-168 και Jacoby, Juifs, ό.π., 122-123, 147, 149 (χωρίς όμως τη σχετική τεκμηρίωση).
  14. Κατά την da Costa - Louillet, ό.π., 354, ο «defaitiste» Άρατος «*etait le seul Spartiate qui se plaignit de l'expulsion des Juifs...*». Ορθά, όμως, ο Ν. Βέης, Οι Εβραίοι της Λακεδαίμωνος και του Μυστρά, *Ο Νουμάς* 3, 1905, 10-11, τόνισε ότι ο Νίκων βρήκε αντίσταση στα κατά των Ιουδαίων σχέδιά του, επειδή οι τελευταίοι είχαν το εμπόριο στα χέρια τους, καθώς και την συμπάθεια και τη φιλία μερικών αρχόντων της περιοχής. Μ' αυτά συμφώνησε και ο Ανδρ. Ανδρεάδης, Οι Εβραίοι εν τω βυζαντινώ κράτει, *ΕΕΒΣ* 6, 1929, 32-33 σημ. 4.
  15. Τα γεγονότα στο «Βίο»: εκδ. Λάμπρου, *NE* 3, 1906, 162-167 (κουτλουμουσιανός κώδικας) = εκδ. Λαμψίδη, *Νίκων*, 188-193. Επίσης Λαμψίδης, *Νίκων*, 64-73 (βαρθερινιανός κώδικας με την παλαιά λατινική μετάφρ. στις δεξιές σελίδες). Η αγγλ. μετάφρ. στην έκδ. του Sullivan, *Life*, 110-125. Οι δύο φάσεις των διώξεων του οσίου κατά των Ιουδαίων, που επέφεραν και τη ρήξη με τον Άρατο, περιγράφονται περιληπτικά από την G. da Costa - Louillet, ό.π., *Byzantion* 31, 1961, 354-355 και στην εκλαϊκευτική διασκευή του βίου από τον αρχιμανδρίτη Ιερόθεο Κυριαζόπουλο, *Ο όσιος Νίκων ο «Μετανοείτε»*, Σπάρτη 1963, 27-28 (οι Ιουδαίοι αναφέρονται ως «Ισραηλίται»), 29-30 (ηθική καταδίκη Άρατου από τον νεότερο διασκευαστή, που «υπερθεματίζει» χωρίς καθόλου να προβληματίζεται για το αν ο βίος δίνει πιθανώς μια υπερβολικά καταδικαστική εικόνα του Άρατου, αφού αποτελεί διαρκές εγκώμιο των πράξεων και της δράσης του Νίκωνα και κάθε άλλο παρά αμερόληπτη πηγή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί).
  16. Αφιερωμένο στον Χριστό, την Παναγία και την αγία Κυριακή «*εις βοήθειαν πάσης της πόλεως... και σωτηρίαν*»: εκδ. Λάμπρου, 164 = έκδ. Λαμψίδη, 190 (και 68 για τη βαρθερινιανή διασκευή). Καθώς τονίζει ο Π. Νιαβής (βλ. επόμενη σημ.), 312 σημ. 15, ο βιογράφος κάνει την επίκληση προς την αγία Κυριακή εκφράζοντας με τον τρόπο αυτό την έχθρα του οσίου προς το εβραϊκό Σάββατο.
  17. Π. Νιαβής, Βίοι Πελοποννησίων αγίων της μεσοβυζαντινής περιόδου: ιστορικοκοινωνικά δεδομένα, *BM* 5, 1993, 307-322, εδώ 312-313.
  18. ό.π., 312.
  19. Έκδ. Λάμπρου, 162-163 = έκδ. Λαμψίδη, 188-189 (κουτλουμουσιανός) και 64-67 (βαρθερινιανός). Σύμφωνα με την da Costa - Louillet, ό.π., 354 σημ. 2, εδώ έχουμε χαρακτηριστικό παράδειγμα κειμένου ελληνικού αντισημιτισμού στην Ελλάδα του 10ου αι. («*dans ce texte, tout un chapitre bien interessant sur l'antisemitisme en Grèce au 10e siècle*»). Για το σημαντικό αυτό ζήτημα βλ. τη βιβλιογραφία στη σημ. 1, καθώς και το κεφάλαιο I (Persecution and intolerance) στη μονογραφία του J. Starr, *Jews* (1939).
  20. Εδώ παραπάνω, σημ.13.
  21. Τα έτη της ιεραρχίας του υπολογίζονται ανάμεσα στο 970 και το 998, ενώ είναι γνωστή η συνεισφορά του στις προσπάθειες του Νίκωνα να εκχριστιανίσει τα σλαβικά φύλα του Ταϋγέτου. Πάντως, εάν ισχύει το ότι ο Θεόπεμπτος κήδευσε τον όσιο, σύμφωνα με τη χρονολόγηση θανάτου του Νίκωνα ανάμεσα στο 1000 και στο 1005 θα μπορούσε βέβαια να αναχρονολογηθεί και ο θάνατος του Θεόπεμπτου σε post c. 1005. Γι' αυτόν βλ. Εμ. Παντελάκης, λ. στη *MEE*- Τ. Γριτσόπουλος, λ. Λακεδαίμονιας μητρόπολις, *ΘΗΕ* 8, 1966, στήλ. 79-80 και Λαμψίδης, *Νίκων*, 294, 426, 429, 456-457, 462-465 με ποικίλα σχόλια και παρατηρήσεις. Οι σχετικές μ' αυτόν μνείες στον «Βίο»: εκδ. Λάμπρου, 164, 173, 183 = έκδ. Λαμψίδη, 190, 197-198, 207 (κουτλουμ.) και 66-69, 80-81, 96-98 (βαρβερ).
  22. Ας σημειωθεί εδώ ότι οι προσπάθειες του Άρατου να παρεμποδίσει την ίδρυση της εκκλησίας αναφέρονται και στη Διαθήκη του Νίκωνος, χωρίς όμως επώνυμη αναφορά στον αξιωματούχο αυτόν: εκδ. Λάμπρου, 224-225 = έκδ. Λαμψίδη, 252.
  23. Εκδ. Λάμπρου, 165-166 = έκδ. Λαμψίδη, 191 (κουτλουμ.) και 68-71 (βαρβερ.).
  24. Για την ειδικευση αυτή των Ιουδαίων τεχνιτών και για το επάγγελμα βλ. Ειρ. Χρήστου - Κατ. Νικολάου, Στοιχεία για την κοινωνία και τον καθημερινό βίο στην περιοχή Λακωνικής (9ος - 12ος αι.) από αγιολογικά κείμενα, *BM* 2, 1990, 218-219 με τη σημ. 51.
  25. «Antisemite intransigent» κατά την da Costa - Louillet, ό.π., 355.
  26. Έκδ. Λάμπρου, 166-167 = έκδ. Λαμψίδη, 191-193 (κουτλουμ.) και 70-73 (βαρβερ.).
  27. Φ. Βλαχοπούλου, *ΕΠΕ* 4, σ. 126.
  28. Οι μνείες του «Βίου» στον αξιωματούχο αυτό, που διορίστηκε στη θέση του στρατηγού Γρηγορίου, ο οποίος είχε έλθει σε μεγάλη αντιπαράθεση με τον Νίκωνα (βλ. Δ. Σο-

φιανός, *Οι Βυζαντινοί άγιοι του ελλαδικού χώρου...*, Αθήνα 1993, 37· για τον Γρηγόριο: έκδ. Λάμπρου, 172, 174 = έκδ. Λαμψίδη, 197, 199 [κουτλουμ.] και 80, 82 [βαρβερ.] με σχόλια 428-429, 457), βλ.: έκδ. Λάμπρου, 174-175, 184-185 = έκδ. Λαμψίδη, 199, 207-208 (κουτλουμ.) και 82-84, 98-101 (βαρβερ.), με τα ιστορικά σχόλια στις σσ. 429-430, 473, 477, όπου ο Απόκαυκος σχετίζεται, εσφαλμένα κατά τη γνώμη μας, με τη β' βουλγαρική επιδρομή στην Πελοπόννησο (996/997). Επίσης σύντομη αναφορά στον Απόκαυκο («Απόκαυχον») στη διαθήκη του Νίκωνα: έκδ. Λάμπρου, 227 = έκδ. Λαμψίδη, 255. Πάντως, κατά τον D. Polemis, *The Doukai...*, Λονδίνο 1968, 101, κατείχε το αξίωμά του γύρω στο 990.

29. Αυτό το είχε συμπεράνει ορθά πριν από 100 χρόνια περίπου (στο γαλλικό πρωτότυπο) ο G. Schlumberger, *Η βυζαντινή εποποιία κατά τα τέλη του 10ου αι.*, Β', Αθήνα 1904 (ανατ. 1977), 322-325, 343-344 και μάλιστα όταν δεν είχε ακόμη εκδοθεί ο «Βίος» από τον Λάμπρο! Τη χρονολόγηση αυτή αμφισβήτησε ο Runciman (βλ. επόμενη σημ.). Για το 986 βλ. επίσης Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία βυζαντινού κράτους*, Β', Θεσσαλονίκη 1981² (ανατ. 1991), 436 σημ. 739 με σημαντικές παρατηρήσεις για την παράλληλη εξέταση σχετικά των βυζαντινών πηγών με μια σημαντική αραβική, τον Γιαχιά της Αντιοχείας (11ου αι.). Πάντως, στους Karagiannopoulos - Weiss, *Quellenkunde*, 380 αρ. 286, η σχετιζόμενη με τον Απόκαυκο βουλγαρική επιδρομή χρονολογείται στο 996!

Το λάθος οφείλεται, κατά τη γνώμη μας, στο ότι τα περιγραφόμενα στον «Βίο» γεγονότα στην Κόρινθο και τον Ισθμό (όπου ο Απόκαυκος, βαριά άρρωστος και αντιμετώπιζοντας επικείμενη επίθεση των δυνάμεων εισβολής του τσάρου Σαμουήλ, κάλεσε εναγώνια κοντά του τον όσιο Νίκωνα, που όχι μόνο τον θεράπευσε, αλλά του προμήνυσε ότι οι Βούλγαροι θα υποχωρήσουν) έχουν συνδεθεί από τους περισσότερους βυζαντινολόγους με την β' και όχι με την α' αναφορά σε βουλγαρική εισβολή στην Πελοπόννησο στα χρονικά των Ιωάννη Σκυλίτζη (έκδ. Thurn, 330 [α' του 986 μ.Χ.], 341 [β' του 996 μ.Χ.]) και Γεωργίου Κεδρηνού (έκδ. Βόννης, Β', 436, 449-450).

Επίσης σημειώνουμε ότι στο 981 χρονολόγησαν την α' επιδρομή του Σαμουήλ ως την Πελοπόννησο, συνδυάζοντάς την με την αντίσταση του Απόκαυκου, οι Μ. Καραμάνος, *MEE* 5, 155-156 και Τ. Γριτσόπουλος, *ΘΗΕ* 9, 1966, στήλη 555. Για την ίδια χρονολόγηση βλ. σχετικά και τη μελέτη του Δρόσου Κραθαρθόγιαννου, Απόψεις περί της επιδρομής των Βουλγάρων στην Ελλάδα τον 10ο αι. και το δαλματικό τοπωνύμιο Σάλωνας, *ΒΔ* 1, 1987, 213-220, ιδίως 217-218. Τέλος, αόριστα μεταξύ 986-996 χρονολόγησε τα γεγονότα με τον Απόκαυκο στην Κόρινθο η da Costa - Louillet, ό.π., 358-359, ενώ επίσης αχρονολόγητα αναφέρεται στα γεγονότα της Κορίνθου ο αρχιμ. Κυριαζόπουλος (εδώ σημ. 15), 32-33, που όμως αναφέρει τον Απόκαυκο ως «Απόκαυστο»!

30. Λαμψίδης, *Νίκων*, 367, 429-430, 473, 477. Για τη χρονολόγηση αυτή βλ. επίσης S. Runciman, *History of the First Bulgarian Empire*, Λονδίνο 1930, 220 σημ. 3· A. Bon, *Le Peloponnese byzantin jusqu'à 1204*, Παρίσι 1951, 81 σημ. 1, 95, 186 αρ. 3· Δ. Ζακυθινός, *Βυζαντινή ιστορία 324-1071*, Αθήνα 1977² (ανατ. 1989), 430· Μ. Κορδώσης, *Συμβολή στην ιστορία και τοπογραφία της περιοχής Κορίνθου στους μέσους χρόνους*, Αθήνα 1981, 90, 91· Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, Β' 2, Αθήνα 1988, 164 σημ. 5. Ορθά ο Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, Β', 448-449 αποσυνδέει τον Απόκαυκο από τη β' βουλγαρική επιδρομή στην Πελοπόννησο (996-997).

31. Η πολύ σύντομη μνεία των Σκυλίτζη (έκδ. Thurn, 343) και Κεδρηνού (έκδ. Βόννης, Β', 451) στα μέτρα του Βασιλείου Β' κατά του κινήματος του Μαλακηνού συμπληρώνεται με τα πλούσια στοιχεία που παρέχει για την υπόθεση αυτή ο «Βίος» (έκδ. Λάμπρου, 177-181 = έκδ. Λαμψίδη, 201-204 [κουτλουμ.] και 88-93 [βαρβερ.] - πρβλ. και ευρητήριο για άλλες αναφορές στη δράση του Μαλακηνού, όπως λ.χ. στη σ. 226 της διαθήκης στην έκδ. Λάμπρου = σ. 253 στη έκδ. Λαμψίδη), κατά τον οποίο ο στρατηγός όχι μόνο απαλλάχτηκε από τις κατηγορίες, αλλά έγινε και συγκλητικός· την άποψη αυτή δεν δέχεται η Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Η σύγκλητος εις το βυζαντινόν κράτος*, Αθήνα 1949, 77, αλλά την αποδέχεται στα σχόλια του ο Λαμψίδης, *Νίκων*, 431-432, 447, 473-474. Περί του Μαλακηνού βλ. επίσης Bon, *Peloponnese*, ό.π., 183, 203 αρ. 63· Ν. Ανδριώτης, λ. στη *MEE* 16, 563 (χρονολόγηση στο 997)· Σοφιανός, *Βυζαντινοί άγιοι* (εδώ σημ. 28), 38. Για τον υπαινιγμό στην παλιά λατινική μετάφραση του βαρβερινιανού κώδικα του «Βίου» ότι τα γεγονότα με τον Μαλακηνό πιθανόν να έλαβαν χώρα πολύ αργότερα, δηλ. το 1009, βλ. τις σωστές παρατηρήσεις του Schlumberger, *Εποποιία*, Γ', Αθήνα 1905 (ανατ. 1977), 196 σημ. 2· πρβλ. τον σχολιασμό της da Costa - Louillet, *Byzantion* 31, 1961, 359-360 με τη σημ. 2.

32. Για τη χρονολόγηση στο 996/997 βλ. Λαμψίδης, *Νίκων*, 432 και J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir et contestations a Byzance 963-1210*, Παρίσι 1990, 34 αρ. 17. Παραδόξως η Καλλιόπη Μπουρδάρη, *Καθοσώσεις και τυραννίες κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους... 867-1056*, Αθήνα - Κομοτηνή 1981, 97-98, χρονολογεί τα γεγονότα αυτά στο 986! Το ίδιο σφάλμα είχε διαπράξει παλαιά ο Schlumberger, *Εποποιία*, Β', 324, που απέδωσε την απαλλαγή του Μαλακηνού μετά από πρωτοβουλίες του όσιου Νίκωνα λίγο μετά την αναχώρηση των Βουλγάρων από τον Ισθμό, αλλά κατά την α' επιδρομή τους το 986, που, όπως έχουμε διαπιστώσει, συνδέεται με τον Βασίλειο Απόκαυκο (βλ. παραπάνω σημ. 29).

33. Κατά τον Γριτσόπουλο, *ΘΗΕ* 9, στήλ. 554, «απωκίσθησαν μακριά από την πόλη».

34. Γενικά για την εμπορική αυτή δραστηριότητα στην πε-

- ριοχή βλ. Bon, *Peloponnese*, 86 έξ., 132 έξ. (12ος αι. - πρβλ. εδώ παρακάτω σημ. 43)· Ζακυθινός, *Ιστορία*, 303 Μ. Κορδώσης, Το εμπόριο στη βυζαντινή Λακωνία 9ος αι. - 1204 μ.Χ., *ΠΣ Α' Λακωνικών Σπουδών*, Αθήνα 1983, 107-112, ιδίως 108 έξ. (βενετική παρουσία), 112 (Ιουδαίοι). Για την ιουδαϊκή παροικία βλ. και Γ. Καψάλης, λ. Λακεδαιμόνια, *MEE* 15, 717' γενικά για τη Σπάρτη στα μεσοβυζαντινά χρόνια βλ. Νίκη Κουτράκου, Η εικόνα της Σπάρτης: ιδεολογικά σχήματα και πραγματικότητα στους μέσους βυζαντινούς χρόνους, *BM* 4, 1992, 222-243.
35. Βλ. σχετικά Άννα Λαμπροπούλου, Οι πανηγύρεις στην Πελοπόννησο κατά τη βυζαντινή εποχή, *ΠΑΣ «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο»*, ΚΒΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1989, 294-295.
36. W. Miller (μετάφρ.-σχόλ. Σπ. Λάμπρος), *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι 1204-1566*, 2 τόμοι, Αθήνα 1909-1910 (ανατ. 1960), Α, 41-42 και μετάφρ. Αγ. Φουριώτης, Αθήνα 1960 (ανατ. 1990), 62.
37. Βλ. Βέης (εδώ σημ. 14), 10-11 αρ. 166 πρβλ. Ανδρεάδης (επίσης σημ. 14), 25. Πολύ σημαντική εδώ η μαρτυρία του συγχρόνου του Βενιαμίν της Τουδέλας, του Αβραάμ μπεν Νταούντ, επίσης Ισπανο-εβραίου που άκμασε στον 12ο αι.
38. Πρβλ. εδώ παραπάνω σημ. 14.
39. Παρά τη διαβεβαίωση του Καψάλη, *MEE* 15, 717, ότι, εκτός του αλ-Ιντρίσι, επισκέφθηκε τη Λακωνία και ο Βενιαμίν! Βλ. όμως σωστά Ανδρεάδης, ό.π., 32-33 σημ. 4.
40. Βλ. σχετικά την εισαγωγή στην πρόσφατη ελληνική μετάφρ. Βενιαμίν (εδώ σημ. 1), 34-36 σημ. 7 για τις διάφορες εκδοχές χρονολόγησης.
41. Νεοελληνική μετάφρ. του τμήματος του οδοιπορικού του Βενιαμίν που περιγράφει τα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στις 62-67 και αντίστοιχα τα σχόλια στις σημ. 77-135.
42. Βλ. al-Idrisi, γαλλ. μετάφρ. P. Jaubert, Β', Παρίσι 1840 (ανατ. Άμστερνταμ 1975), 125 Μ. Κορδώσης, Η περιγραφή της Ν.-Α. Πελοποννήσου από τον Άραβα περιηγητή Edrisi, *ΠΔΣ Β' Πελοποννησιακών Σπουδών*, Αθήνα 1981-1982, 261-268, ιδίως 262-263 R.-J. Lilie, *Handel und Politik zwischen dem byzant. Reich und den italienischen Kommunen... 1081-1204*, Άμστερνταμ 1984, 199' πρβλ. Sannides, *JOAS* 2, 53-54 (= *Βυζαντινοτουρκικά...*, ό.π., [303-304]) και *BM* 4, 1992 (= *Μελετήματα...*, εδώ σημ. 5, [242]). Γενικά για τους Ιουδαίους στη Σπάρτη, με έμφαση στον 12ο αι., βλ. Bon, *Peloponnese*, 85-87 και Bowman (εδώ σημ. 3).
43. Ιδιαίτερα πλούσιες οι μνείες για τον 15ο αι.: βλ. Bon, ό.π., 86-87 με τη σημ. 5· Α. Βασιλιεφ, *Ιστορία Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1954 (ανατ. 1973), 794 σημ. 175, με αναφορά στην «Επιδημία Μάτζαρι εν Άδου». Βλ. επίσης D. Zakythenos, *Le Despotat grec de Moree*, Β', Αθήνα 1953 (β' έκδ. με προσθ. Χρύσας Μαλτέζου, Λονδίνο 1975, VR), 42-44 I. Medvedev, *Mistra* (ρωσικά), Λένινγκραντ 1973, 85 και Bowman (εδώ σημ. 3), *Passim*. Για τους Ιουδαίους του Μυστρά βλ. επίσης S. Bowman, λ. *Jews, ODB*, σ. 1040, χωρίς όμως να αναφέρονται Ιουδαίοι στη Σπάρτη. Κατά τον Καψάλη, *MEE* 15, 717, οι εκδιωχθέντες από τον Νίκωνα Ιουδαίοι επανήλθαν στη Σπάρτη από το χωριό της Τρύπης, στις υπώρειες του Ταυγέτου, όπου είχαν καταφύγει δίνοντας στο μέρος την ονομασία «Εβραϊκή Τρύπη», λόγω του πλήθους όσων είχαν καταφύγει εκεί.
44. Βλ. Βέργαδος (εδώ σημ. 11), 50.
45. Στο ίδιο.
46. Ασχολίαστα αναφέρουν την «εξαφάνιση» αυτή, μεταξύ άλλων, οι Γριτσόπουλος, *ΘΗΕ* 9, στήλ. 554 και S. Runciman, *Μυστράς, βυζαντινή πρωτεύουσα της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1986, 12.

ΟΙ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- ΑΠ: Αρχεΐον Πόντου (Αθήνα)
 ΒΔ: Βυζαντινός Δόμος (Αθήνα)
 ΒΜ: Βυζαντιναι Μελέται (Αθήνα)
 ΒΝJ: Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher (Αθήνα)
 DOP: Dumbarton Oaks Papers (Washington)
 EEBS: Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών (Αθήνα)
 ΕΠΕ: Εγκυκλοπαίδεια του Ποντιακού Έλληνισμού (Θεσ/νίκη)
 ΘΗΕ: Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια (Αθήνα)
 JOAS: Journal of Oriental and African Studies (Αθήνα)
 ΚΒΕ/ΕΙΕ: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Αθήνα)
 ΛΣ: Λακωνικά Σπουδαί (Αθήνα)
 ΜΕΕ: Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «ΠΥΡΣΟΥ» (Αθήνα)
 ΝΕ: Νέος Ελληνομνήμων (Αθήνα)
 ODB: Oxford Dictionary of Byzantium (New York - Oxford)
 ΠΒΛ: Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό (Εκδοτικής Αθηνών)
 Π(Δ)Σ: Πρακτικά (Διεθνούς) Συνεδρίου
 VR: Variorum Reprints (London)

[Ο Καθηγητής κ. Αλέξης Γ. Κ. Σαββίδης έχει ασχοληθεί με μεσαιωνικά, μεταβυζαντινά και ισλαμικά ιστορικά θέματα. Η παραπάνω μελέτη του είναι από το βιβλίο του «Από το Βυζάντιο στην Τουρκοκρατία», εκδόσεις Απ. Χαρίση, 1997].

Εγκύκλιος του Επισκόπου Δημητριάδος το 1922 για αιτιάσεις κατά των Εβραίων

Στην εφημερίδα «Θεσσαλία» Βόλου (αρ. φύλλου 7272 της 6ης Μαρτίου 1922) δημοσιεύεται η παρακάτω εγκύκλιος του τότε Επισκόπου Βόλου Γερμανού, η οποία αφορά οικτρές ασήρικτες αιτιάσεις κατά των Εβραίων, οι οποίες εκ των πραγμάτων διαψεύστηκαν. Το κείμενο με την εισαγωγή είναι αυτούσιο από την εφημερίδα. (Από το Αρχείο του Ραφαήλ Φρεζή):

Η Α.Σ. Επίσκοπος Δημητριάδος καυτηριάζει οικτρών επεισόδιον

Μία θαυμάσια εγκύκλιος.

Η Α.Σ. ο Επίσκοπος Δημητριάδος, λαβών αφορμήν, από τον θόρυβον του οικτρού επεισοδίου, όπερ κατεβλήθη προσπάθεια να δημιουργηθή εις βάρος των συμπολιτών μας ισραηλιτών, εξέδωσε την κάτωθι ωραίαν εγκύκλιον εις

“Προς τους ευλογημένους χριστιανούς της πόλεως Βόλου
Τέκνα ημίν εν Κυρίω αγαπητά,

την οποίαν, ως υπέρτερος αντιπρόσωπος της θρησκείας και συνεπώς υπέρ πάντα άλλον αρμόδιον δια την περιφρούρησίν της, καυτηριάζει τας γενομένας προσπάθειας.

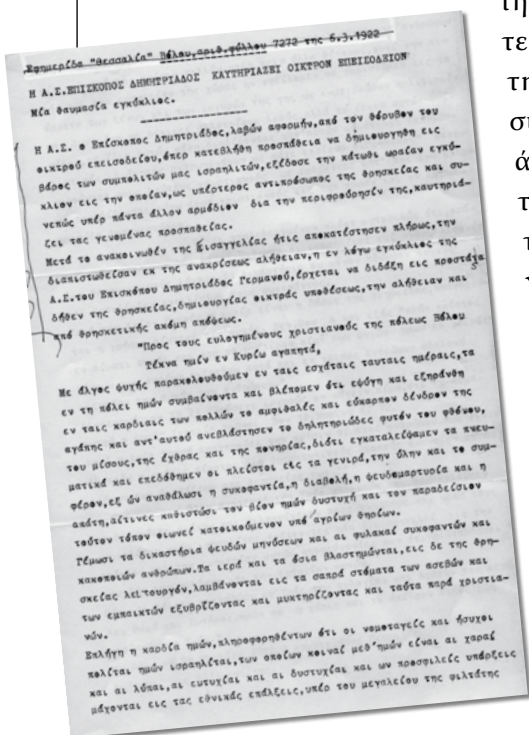
Με άλγος ψυχής παρακολουθούμε εν ταις εσχάταις ταυταις ημέραις, τα εν τη πόλει ημών συμβαίνοντα και βλέπομεν ότι ειψύγη και εξηράνθη εν ταις καρδίαις των πολλών το αμφιθαλές και εύκαρπον δένδρον της αγάπης και αντ’ αυτού ανεβλάστησεν το δηλητηριώδες φυτόν του φθόνου, του μίσους, της έχθρας και της πονηρίας, διότι εγκαταλείψαμεν τα πνευματικά και επεδόθημεν οι πλείστοι εις τα γενιρά, την ύλην και το συμφέρον, εξ ων αναθάλωσι η συκοφαντία, η διαβολή, η ψευδομαρτυρία και η απάτη, αίτινες καθιστώσι τον βίον ημών δυστυχή και τον παραδείσιον τούτον τόπον ωιωεί κατοικούμενον υπό αγρίων θηρίων.

Μετά το ανακοινωθέν της Εισαγγελίας ήτις αποκατέστησεν πλήρως, την διαπιστωθείσαν εκ της ανακρίσεως αλήθειαν, η εν λόγω εγκύκλιος της Α.Σ. του Επισκόπου Δημητριά-

Γέμωσι τα δικαστήρια ψευδών μηνύσεων και αι φυλακαί συκοφαντών και κακοποιών ανθρώπων. Τα ιερά και τα όσια βλαστημώνται, εις δε της θρησκείας λειτουργόν, λαμβάνονται εις τα σαπρά στόματα των ασεβών και των εμπαικτών εξυβρίζοντα και μυκτηρίζοντα και ταύτα παρά χριστιανών.

Επλήγη η καρδιά ημών, πληροφορηθέντων ότι οι νομοταγείς και ήσυχοι πολίται ημών ισραηλίται, των οποίων κοιναί μεθ’ ημών είναι αι χαραι και αι λύπαι, αι ευτυχίαι και αι δυστυχίαι και ων προσφιλείς υπάρξεις μάχονται εις τας εθνικάς επάλλξεις, υπερ του μεγαλείου της φιλάτης ημών πατρίδος, δεινώς συκοφαντούνται και κακοποιούνται, υπ’ ανθρώπων οίτινες κατά την κρί-

δος Γερμανού, έρχεται να διδάξη εις προστάτας δήθεν της θρησκείας, δημιουργίας οικτράς υποθέσεως, την αλήθειαν και από θρησκευτικής ακόμη απόψεως.

σιν πολλών, υπερ πριν άλλο θέτουσι, ουχί την τιμήν και την ευημερίαν της χώρας ην οφείλομεν να παριστώμεν εις τα όμματα των ξένων και των ισχυρών της γης ως ευμοιρούσαν πολιτισμών και δυναμένη να διοικεί αλλότριους λαούς, αλλά το ίδιον αυτών συμφέρον, τα ίδια αυτών πάθη, διαδίδοντας κατ' αυτών ιδιότητας καννιβαλιστικές, ιδιότητας ανθρωποφάγων ως τότε εποίουν οι «εθνικοί» κατηγορούντες τους πρώτους χριστιανούς ως εσθίοντας κατ' έτος ένα έλληνα, παραδίδοντας ούτω τους χριστιανούς εις την πυράν και τα λοιπά φρικώδη βασανιστήρια.

Είναι αποδεδειγμένον πλέον ιστορικώς ότι, οσάκις κατηγορήθησαν και κατεδιώχθησαν οι ισραηλίται επί ανθρωποκτονία δια θρησκευτικούς λόγους, τα δικαστήρια ου μόνον ηθώσαν αυτούς και κατεδίωξαν αμειλίκτως τους συκοφάντας. Κατά την Αγίαν Γραφήν η οποία είναι η βάση της θρησκείας, απαγορεύεται η χρήσις αίματος παρ'αυτής. Γεν. 9ον 4 και εξής «πλην κρέατος εν αίματι ψυχής και γαρ το υμέτερον αίμα των ψυχών υμών εκ χειρός πάντων των θηρίων εκζητήσω αυτά και εκ χειρός ανθρώπου αδελφού εκζητήσω την ψυχήν του ανθρώπου».

Δευτερονόμιον ΙΒ 23 «Πρόσσεχε ισχυρώς μη φάγειν αίμα, ότι το αίμα αυτού η ψυχή» Ιερεμία θρήνοι Βον 12, Ησαΐου ΝΓ 12. Αφού η Αγία Γραφή απαγορεύει την χρήσιν αίματος ανθρώπου, πως είναι δυνατόν η χρήσις αίματος δια θρησκευτικούς σκοπούς εναντίον αυτών τούτων των διατάξεων της θρησκείας των!!

Οθεν προτερπόμεθα Υμάς πατρικώς, και παρακαλούμεν να δεικνύετε αγάπην και ειλικρίνειαν προς αλλήλους και προς τους συμπολίτας υμών ισραηλίτας, πράττοντες παν ότι συντελεί εις την πρόοδον και την ευημερίαν αυτών, αποφεύγοντες παν ότι διαταράσσει την ησυχίαν,την γαλήνην και την ευτυχίαν αυτών.

Ούτω δε θέλετε ωφεληθώσι εφ' Υμάς την ευλογίαν και αγάπην του μεγάλου Θεού και Σωτήρος ημών ου η χάρις και το άπειρον έλεος είη μεθ' απάντων Υμών».

Εν Βόλω τη 5η Μαρτίου 1922,
Ο Δημητριάδος Γερμανός
Διάπυρος εις Θεόν ευχέτης.

Η βελανιδιά του Μπούχενβαλντ. Λέγεται ότι στον ίσκιο της βελανιδιάς που υπήρχε στον περίβολο του στρατοπέδου συγκέντρωσης του Μπούχενβαλντ συνήθιζε να ξεκουράζεται ο Γκαίτε όταν έκανε περίπατο στο δάσος της Βαϊμάρης, όπου έζησε από το 1788 μέχρι το 1832.

[Από το βιβλίο του Pierre Assouline, *Το πορτρέτο*, Εκδ. Πόλις, 2009].

Οι Ρωμανιώτες Εβραίοι. Όσο για όποιον (και μάλιστα Γιαννιώτη) δεν ξέρει, οι Ρωμανιώτες Εβραίοι είναι Έλληνες τουλάχιστον από τον 1ο π.Χ. αιώνα, άρα όσοι απέμειναν από τον ναζισμό ζουν στα όμορφα και γεμάτα ιστορία Γιάννενα πάνω από δύο χιλιετίες».

[Αννα Φραγκουδάκη, «Με λοστούς και τσεκούρια», *Τα Νέα*, 18.7.2009].

1914: Μέγαρο στη Θεσσαλονίκη. Σαΐτ (Οσμάν, δήμαρχος Θεσσαλονίκης, 1908-1916 και 1920-1922) έγγραφο με την υπογραφή του ("Osman Saïd") προς τον βασιλιά Κωνσταντίνο, Θεσσαλονίκη 2 Μαΐου 1914, 1 σελίδα, 369x229 mm. «...Μεγαλειότατε! Το Δημοτικόν Συμβούλιον Θεσσαλονίκης μοί ανέθεσε την υψίστην τιμήν να παρακαλέσω ευλαβώς την Υμετέραν Μεγαλειότητα, ίνα ευδοκήση να δεχθή, ως ελάχιστον φόρον ευγνωμοσύνης, το υπό του Δήμου αγορασθέν παραλιακόν ανάκτορον του κ. Μοδιάνου μετά των παραρτημάτων και του παραπλεύρωσ γηπέδου κ. Σίδες...»

[Το Μέγαρο είναι το σημερινό Κυβερνείο. Το έγγραφο δημοπρατήθηκε πρόσφατα στην Αθήνα].

Σάλαμο Αρούχ: ο Εβραίος μποξέρ του Άουσβιτς. Ο Σάλαμο Αρούχ, ο Εβραίος μποξέρ που γεννήθηκε στην Ελλάδα και επέζησε στα στρατόπεδα συγκέντρωσης του Άουσβιτς νικώντας σε αγώνες μποξ εναντίον άλλων συγκρατουμένων του για την ψυχαγωγία των Ναζι φρουρών που στοιχημάτιζαν σ' αυτόν, πέθανε στο Ισραήλ στις 26 Απριλίου 2009, σε ηλικία 86 χρονών.

Ο αγώνας επιβίωσης του Αρούχ αποτέλεσε τη βάση του κινηματογραφικού έργου «Ο θρίαμβος της θέλησης» με τον Γουίλιαμ Νταφόε να παίζει το ρόλο του μποξέρ που κέρδισε εκατοντάδες αγώνες στη διάρκεια των δύο ετών που έμεινε στο Άουσβιτς-Μπιργκενάου.

Σε ηλικία 22 ετών, ο Σάλαμο Αρούχ είχε κερδίσει τον τίτλο του πρωταθλητή Ελλάδος και Βαλκανίων στο μποξ μεσαίων βαρών. Στις 15 του Μάη 1943, από τη γενέτειρά του Θεσσαλονίκη, ο Αρούχ -μαζί με τους γονείς του- φθάνει στο Άουσβιτς. Μετά από λίγο καιρό, ένας αξιωματικός του στρατοπέδου ρώτησε τους κρατούμενους αν ανάμεσά τους βρίσκεται κάποιος μποξέρ. Ο Αρούχ σήκωσε το χέρι του. Αμέσως ο αξιωματικός σχεδίασε ένα ρινγκ στο χώμα και οδήγησε έναν άλλο κρατούμενο απέναντι στον Αρούχ. Στο τρίτο γύρο, ο Αρούχ κέρδισε τον πρώτο από 200 αγώνες που συμμετείχε στο Άουσβιτς.

[Περιοδικό *Αλεφ*, τεύχος 27 (Μάιος - Ιούνιος 2009)].

Για τη σωτήρια διαφυγή Εβραίων κατά το Ολοκαύτωμα

Είναι γνωστή η θετική στάση των αντιστασιακών οργανώσεων, και κυρίως του Ε.Α.Μ., για τη σωτηρία Εβραίων κατά την Γερμανική Κατοχή. Ιδίως την περίοδο του Ολοκαυτώματος πολλοί Εβραίοι, πρωτίστως από την περιοχή της Θεσσαλίας, κατετάγησαν ή κατέφυγαν στο ΕΑΜ - ΕΛΑΣ. Το παρακάτω χειρόγραφο σημείωμα, με υπογραφή **Βλαστός** και σφραγίδα του **ΕΑΜ - Υπηρεσία Αποστολών Εξωτερικού**, αναφέρεται στη διαφυγή ομάδων Εβραίων στο εξωτερικό.

Χειρόγραφο κείμενο:

Αγαπ. Καπετάν Φραγκούλη,

Σας στέλνουμε με το Καϊκι του Καπετάνιου Σταμάτη 23 Ισραηλήτες.

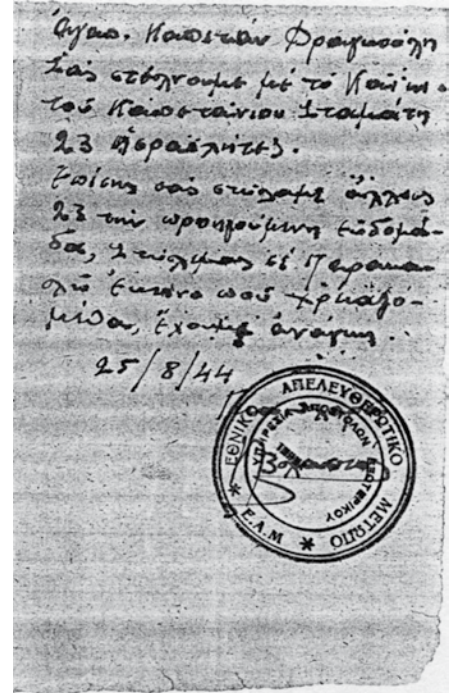
Επίσης σας στείλαμε άλλους 23 την προηγούμενη εβδομάδα. Στείλε μας σε παρακαλώ εκείνα που χρειαζόμεθα, έχουμε ανάγκη.

25/8/44

Γεια χαρά
Βλαστός

Σημειώσεις:

1. Καπετάν Φραγκούλης: Πλοίαρχος του Εμπορικού Ναυτικού, υπηρετών στην Αγγλική υπηρεσία του Ταγ/χου R. Bond.
2. Καπετάν Σταμάτης: Κυβερνήτης Π/Κ της υπηρεσίας Μ16. Σταμάτης Μηνίπτης.
3. Βλαστός: Στην υπηρεσία αποστολών φυγάδων από την Ελλάδα στη Μέση Ανατολή, μέσω Τσεσμέ, μέλος του ΕΑΜ Ευβοίας, λιμνή Πετριές.

Η εμπειρία του απόλυτου κακού

Του ΧΟΡΧΕ ΣΕΜΠΡΟΥΝ

Ο Χόρχε Σεμπρούν, Ισπανός στην καταγωγή, σε συνέντευξή του στην «Ελευθεροτυπία» (6.5.2005) δήλωσε και τα εξής. Σημειώνεται ότι ο Σεμπρούν, συνελήφθη το 1944 από τους Γερμανούς και εκτοπίστηκε στο Μπούχενβαλτ.

«Αν δεν μπορούμε να αλλάξουμε την ανθρώπινη φύση, μπορούμε ωστόσο να αλλάξουμε το κοινωνικό πλαίσιο, ώστε να αποτρέψουμε το ενδεχόμενο αυτή η παρόρμηση να μπορεί να εκφραστεί στη δημόσια σφαίρα. Μόνον έτσι καταπολεμούνται οι ναζισμοί. Χρειάζεται επομένως να ξαναξεκινήσουμε από την αδελφότητα και από την αλληλεγγύη, δυο αξίες που έμαθα να εκτιμώ ιδιαίτερα στο Μπούχενβαλτ και που στη συνέχεια υπήρξαν η βάση όλης μου της πολιτικής στρατεύσης».

Η Εφτάφωτη Λυχνία και ο Σταυρός

*«Εάν ταις γλώσσαις των ανθρώπων λαλώ και των αγγέλων,
αγάπην δε μη έχω, γέγονα χαλκός ηχών ή κύμβαλον αλαλάζον»
(Αποστόλου Παύλου - Προς Κορινθίους Α΄ Επιστολή)*

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΠΑΠΑΜΑΤΘΑΙΑΚΙ

- Ναι Κατίγκω, της έλεγε ο Γιωργής ο άνδρας της, μεθαύριο θα τους φορτώσουν τους Εβραίους στο καράβι που έφθασε σήμερα το πρωί στο λιμάνι. Θα τους πάνε στον Πειραιά και από εκεί με το τρένο στην Πολωνία. Αυτό του ξέφυγε του Γερμανού, του προϊστάμενού μας στο εργοστάσιο, συνέχισε ο Γιωργής όπου δούλευε όταν ξαναγύρισε στη δουλειά του όταν επέστρεψε από την Αλβανία όπου είχε πολεμήσει. Και της εξηγούσε πως ο Γερμανός προϊστάμενός τους ήταν ένας καλός άνθρωπος που τους φρόντιζε γιατί τον έβγαζαν ασπροπρόσωπο στην δύσκολη δουλειά τους. Έτσι θα τη χάσεις τη φιλενάδα σου τη Σάρα και το Γιαννιό μας, θα χάσει το φίλο του το Σηφαλιό. Γιατί η Κατίγκω και η Σάρα ήσαν αγαπημένες γειτόνισσες αν και η Σάρα ήτανε γυναίκα ενός πλούσιου εμπόρου και ο άνδρας της Κατίγκω ένας απλός μηχανοτεχνίτης στο ηλεκτρικό εργοστάσιο του Δήμου που τώρα, στη Γερμανική κατοχή της Κρήτης, το δούλευαν οι Γερμανοί.

Πριν από τον πόλεμο η κερά Σάρα πάντοτε φρόντιζε να κάνει ο άνδρας της, ο έμπορος, τις πιο καλές τιμές στην Κατίγκω και στις αδερφές της και η Κατίγκω την φίλευε με τα πιο νόστιμα μελάτα ξεροτήγανα ή δίπλες, όπως τα λέγανε στη πόλη. Αυτή η φιλία των γυναικών συμπληρωνότανε από την φιλία των συνομηλικών, μικρών τους αγοριών, του Γιαννιού της Κατίγκως και του Γιόζεφ της Σάρας ή Σηφαλιού, όπως το έλεγε η Κατίγκω που το αγαπούσε γιατί ήταν πάντα καθαρό, ευγενικό και την έλεγαν και θεία Καίτη. Τώρα όμως με την Γερμανική κατοχή η Κατίγκω ήταν αυτή που φίλευε τη Σάρα με σταρένιο παξιμάδι, με πατάτες και πολλές φορές με αγνό ελαιόλαδο που της στέλνανε από το χωριό της. Η Κατίγκω την λυπότανε τώρα τη φιλενάδα της γιατί από πλούσια που ήταν είχε χάσει όλα της τα καλά μια και οι Γερμανοί από τις πρώτες μέρες που μπήκανε στην πόλη είχαν διαρρήξει

το κατάστημά τους, είχαν ξεσηκώσει όλο το πλούσιο εμπόρευσμά του και άφησαν άδεια όλα του τα ράφια και τώρα, ακόμη χειρότερα, τους ξεσπιτώνανε χωρίς να ξέρουν τι τους περιμένει εκεί που θα τους πήγαιναν στις ξένες χώρες.

- Αύριο το πρωί να πάρεις, συνέχισε ο άνδρας της, μερικά σίτινα παξιμάδια, ένα τυροζούλι και μερικά βρασμένα αυγά και να πεταχτείς με την αδερφή σου τη Βιργινία στα Χεντέκια όπου έχουν μαντρωμένους τους ανθρώπους να τα δώσεις στη φιλενάδα σου. Είναι ό,τι χρειάζεται για το θαλασσινό τους ταξίδι. Πάρε και μερικά πορτοκάλια να τα δώσεις στον Γερμανό φρουρό να σου φωνάξει τη Σάρα. Οι Γερμανοί τα αγαπούνε πολύ τα πορτοκάλια. Να πάρεις και το Γιαννιό μας να αποχαιρετήσει το φίλο του γιατί ποιος ξέρει αν θα ξανά ιδωθούνε.

Το Γιαννιό όμως είχε πολλές απορίες και ο Γιωργής που το υπεραγαπούσε και που το χάριζε γιατί του φαινότανε πολύ έξυπνο, είδε και έπαθε να το πείσει πως δεν μπορούσαν να κρατήσουν το Σηφαλιό που έπρεπε να πάει με τη μάνα και τον πατέρα του γιατί τώρα ήτανε πόλεμος και κανείς δεν ήξερε πότε και πως θα τελειώσει.

Την άλλη μέρα το πρωί η Κατίγκω με την αδερφή της και το Γιαννιό και με τα πεσκέσια τους σε ένα καλάθι βρεθήκανε στα Χεντέκια, στο παληό χωμάτινο γήπεδο των ενετικών τειχών, όπου τώρα μέσα στον ήλιο, είχαν μαζέψει οι Γερμανοί τους Εβραίους της πόλης. Θα ήτανε καμιά εκατοστή άνδρες, γυναίκες και παιδιά που τους φρουρούσαν τρεις οπλισμένοι Γερμανοί στρατιώτες που δεν τους άφηναν να κινηθούν. Η Κατίγκω με νοήματα και με πορτοκάλια έπεισε τον ένα Γερμανό να αφήσει την Σάρα με το παιδί της να έρθουν και αυτός από δίπλα τους παρακολουθούσε. Σε μια στιγμή που ο Γερμανός κοίταζε αλλού η Σάρα ψιθύρισε στη φιλενάδα της: Το βράδυ, όταν νυχτώσει,

να πεταχτεί με τον άνδρα σου στο σπίτι μας, η εξώπορτα έμεινε ξεκλειδωτή και στο πόρτεγο όταν σηκώσεις το κίτρινο χαλί θα βρεις την καταπακτή του μικρού υπογείου και όταν κατέβεις στα ράφια είναι δύο τόπια αγγλικά κασμίρια και ένα δέμα με σεντόνια και κάτι άλλα που προλάβουμε να τα ξεσηκώσουμε από το μαγαζί μας πριν να το ανοίξουν οι Γερμανοί και κοίταξε όπως μπορείτε να τα πάρετε γιατί όταν θα ξαναπάνε οι Γερμανοί θα βρουν το υπόγειο και θα μας τα πάρουν και αυτά. Μέσα στο δέμα με τα σεντόνια είναι κρυμμένες και δυό σακούλες με διάφορα ακριβά και φυλάξετε μας τα, και αν θέλει ο Θεός και ξαναγυρίσουμε μας τα δίνετε. Αν δεν ξαναγυρίσουμε καλλίτερα να τα πάρετε εσείς παρά οι Γερμανοί. Ο Γερμανός στρατιώτης που στο μεταξύ είχε φάει τα πορτοκάλια άρχισε να φωνάζει, λος, λος, λος, και να σπρώχνει τη Σάρα που προσπαθούσε να ξεχωρίσει τα δυό μικρά παιδιά που αγκαλιασμένα κλαίγανε και δεν θέλανε να αποχωριστούνε.

Το βράδυ, όταν νύχτωσε, η Κατίγκω με τον άνδρα της ξεπόρτισαν, έλεγξαν την κίνηση του δρόμου και πετάχτηκαν στο σπίτι της Σάρας, έσπρωξαν την εξώπορτα, μπήκαν στην αυλή, έκλεισαν την πόρτα πίσω τους και ψηλαφιστά μπήκαν στο πόρτεγο, πήραν βαθιές αναπνοές και άναψαν τα δύο κεριά που κρατούσαν χωρίς μιλιά. Ο Γιωργής τράβηξε το κίτρινο χαλί, βρήκε την καταπακτή, την σήκωσε και κατέβηκε στο υπόγειο με το κερί του. Σε λίγο ανέβασε το πρώτο τόπι κασμιριών, ύστερα ανέβασε και το δεύτερο και χωρίς μιλιά ανέβασε και το δέμα με τα σεντόνια, έκλεισε την καταπακτή, τράβηξε το κίτρινο χαλί στη θέση του και πήρε μερικές βαθιές αναπνοές και η γυναίκα του από δίπλα τον καμάρωνε χωρίς μιλιά.

Αργότερα στο σπίτι τους και αφού μαντάλωσαν την πόρτα τους, ο Γιωργής ζήτησε μια ρακί και φυσιτικά, άναψε ένα τσιγάρο και ζήτησε από τη γυναίκα του να σκεφθεί που θα μπορούσαν να κρύψουν τα πράγματα της Σάρας ώστε κ'άν τους κάνανε έρευνα οι Γερμανοί να μην τα βρούνε. Η Κατίγκω όμως ήθελε πιο μπροστά να βρουν τα δυο σακούλια της Σάρας να δούνε τι είχαν μέσα και τότε να αποφασίσουν.

Η πρώτη σακουλίτσα ήταν γεμάτη με χρυσές λίρες, εγγλέζικες όπως είπε ο Γιωργής, τις μέτρησαν και ήταν 55 τις ξανά μέτρησαν και πάλι βγήκαν 55. Ο Γιωργής έγραψε σ'ένα χαρτάκι 55 το έβαλε στη σακούλα και

την έδεσε. Η άλλη σακούλα ήταν πιο ελαφριά και είχε διάφορα κοσμήματα χρυσά βραχιόλια, δακτυλίδια με πέτρες, διαμάντια, όπως είπε η Κατίγκω και ένα βαρύ κρεμαστό με χοντρή χρυσή αλυσίδα. Η Κατίγκω πρώτη φορά έβλεπε αυτό το σχέδιο και ο άντρας το σκέφτηκε, το ξανασκέφτηκε και είπε πως αυτό πρέπει να είναι η επτάφωτη λυχνία, το ιερό σύμβολο των Εβραίων, όπως εμείς οι χριστιανοί έχουμε τον σταυρό. Η Κατίγκω έκανε τον σταυρό της και είπε πως ο Θεός βλέπει το άδικο και δεν αφήνει τους καλούς ανθρώπους να χαθούν γιατί όλοι οι άνθρωποι είναι παιδιά του. Στη συνέχεια ο Γιωργής έφερε ένα κομμάτι αδιάβροχο ύφασμα, τύλιξε διπλά τις δυό σακούλες, έσκαψε στην αυλή τους έναν λάκκο κάτω από την μεγάλη γλάστρα με την τριανταφυλλιά έχωσε μέσα το δεματάκι με τις δυό σακούλες, το παράχωσε, έβαλε πάλι την γλάστρα στη θέση της. Και μη σου ξεφύγει κουβέντα, της είπε, γιατί όλα αυτά είναι ξένα και όταν τελειώσει ο πόλεμος και ξαναγυρίσουν, με το καλό, οι άνθρωποι, θα τους τα δώσουμε πίσω για να μπορέσουν να ξαναρχίσουν την ζωή τους..

Την άλλη μέρα η Κατίγκω με το Γιαννίο με την αδερφή της και μια γειτόνισσα ξεκίνησαν και μέσα από τα στενά έφθασαν στο μπεντενάκι και στήθηκαν στην άκρη του δρόμου κάτω από ένα μπαλκόνι, στον ίσκιο, απέναντι στο εργοστάσιο που δούλευε ο άντρας της.. Σιγά, σιγά μαζεύτηκαν και άλλοι, άντρες, γυναίκες και παιδιά που και αυτοί είχαν πληροφορηθεί το μαρκάρισμα των Εβραίων, είτε από περιέργεια είτε για να αποχαιρετήσουν γνωστούς και φίλους των. Όλοι ήταν σκεφτικοί και αμίλητοι για το κακό που βρήκε αυτούς τους φιλήσυχους και καλούς ανθρώπους, έτσι στα καλά καθούμενα, από τη μια στιγμή στην άλλη.

Ύστερα από ώρα φάνηκε να έρχεται η ομάδα των κρατουμένων Εβραίων. Μπροστά δύο Γερμανοί με τις πλάκες της αστυνομίας στο στήθος, στα πλάγια δύο άλλοι και πίσω ένας, όλοι οπλισμένοι, όλοι με άγριες φάτσες, και στη μέση καμιά εκατοστή άντρες, γυναίκες και παιδιά. Όταν περνούσαν μπροστά από τους μαζεμένους ντόπιους δημιουργήθηκε μια αναταραχή γιατί πολλοί ήθελαν να αποχαιρετήσουν από κοντά τους γνωστούς και τους φίλους των και οι Γερμανοί φρουροί έτρεχαν να τους εμποδίσουν με σηκωμένα τα όπλα και δυνατές φωνές, λος, λος, φλουχτ, φλουχτ και όπως έτρεχαν μπροστά άλλοι ντόπιοι από πίσω έτρεχαν και

χαιρετούσαν τους φίλους και γνωστούς των και μέσα σε αυτή την αναταραχή το Σηφαλιό όταν είδε το Γιαννιό που του φώναζε ξέφυγε της μάνας του, κι έτρεξε έξω από τη συνοδεία ενώ η μητέρα του το καλούσε και προσπαθούσε να βγει έξω από την ομάδα να πάει να το μαζέψει, ενώ ο αγριεμένος Γερμανός φρουρός που δεν είχε καταλάβει τι έγινε, την έσπρωχνε με το όπλο να προχωρεί για να μη διασπασθεί η ομάδα. Έτσι το μικρό Εβραϊάκι βρέθηκε χαμένο ανάμεσα στους ντόπιους αγκαλιά με το Γιαννιό που και η μάνα του, η Κατίγκω, μέσα στην αναταραχή που είχε δημιουργηθεί, δεν είχε καταλάβει και αυτή τι ακριβώς έγινε. Ο Γιωργής, από το εργοστάσιο, που είχε παρακολουθήσει τη σκηνή, έτρεξε προς στη γυναίκα του και τα παιδιά, προτρέποντάς τους να φύγουν αμέσως γιατί αν οι Γερμανοί, που στο μεταξύ είχαν προχωρήσει, καταλάβαιναν τι έγινε και πως το μικρό παιδί έφυγε από τα χέρια της μάνας του θα γύριζαν πίσω να αρπάξουν το παιδί και μπορεί μαζί και το Γιαννιό και ποιος θα το γλύτωνε αφού το πλοίο θα έφευγε μέσα σε λίγες ώρες. Πάρτε τα παιδιά και χαθείτε αμέσως να μη μας βρεί κανένας μπελάς και άνθρωπος δεν θα μπορεί να μας βοηθήσει. Έτσι οι γυναίκες πήραν τα δύο παιδιά και χάθηκαν μέσα στα στενά. Στο σπίτι το Σηφαλιό άρχισε να κλαίει και να ζητά τη μάνα του και ο Γιωργής, που είχε έρθει και αυτός, όλο το παρηγορούσε. Έλα Σηφαλιό παιδί μου, απόψε θα κοιμηθείς εδώ με το Γιαννιό και αύριο θάρθει η μητέρα σου να σε πάρει γιατί τώρα οι Γερμανοί είναι αγριεμένοι και αν πάμε στο Λιμάνι θα μας πιάσουν και θα μας βάλουν στη φυλακή. Στη συνέχεια, όταν ηρέμησαν λίγο πήρε τα δύο παιδιά και τα πήγε λίγο παρακάτω στο σπίτι της αδελφής της γυναίκας του γιατί φοβήθηκε πως η Σάρα στην απελπισία της μπορεί να έλεγε στους Γερμανούς τι είχε γίνει και θα βρισκόntonταν όλοι μπερδεμένοι και ποιος θα τους γλύτωνε.

Όταν γύρισε άναψε ένα τσιγάρο και σκεφτόταν να βρει μια λύση, γιατί και της γυναίκας του και αυτής της είχε σταματήσει το μυαλό. Στο τέλος ο Γιωργής αποφάσισε να πάει την άλλη μέρα να βρει τον φίλο τον Ληξίαρχο του Δήμου να του ζητήσει μια συμβουλή. Αλλά και ο Ληξίαρχος δεν είχε να του δώσει μια ασφαλή και σίγουρη συμβουλή. Στο τέλος είπε πως η υπόθεση έπρεπε να κρατηθεί όσο το δυνατόν μυστι-

κή να μη μαθευτεί ώστε να μην το πληροφορηθούν οι σπιούννοι της Γκεστάπο γιατί θα μπορούσαν να μπερδέψουν πολύ άσχημα τα πράγματα και το μικρό παιδάκι να καταλήξει στα ιατρικά εργαστήρια που κάνανε τα πειράματά τους οι απάνθρωποι Γερμανοί γιατροί.. Κρατάτε το παιδί κλεισμένο, μη λέτε κουβέντα, η υπόθεση να μη μαθευτεί και με τον καιρό θα βρούμε τη σωστή λύση γιατί ο Χίτλερ τον χάνει τον πόλεμο..

Με το πέρασμα των ημερών το μικρό παιδί άρχισε να ζητά και λιγότερο την μάνα του και περνούσε τις μέρες του παίζοντας μέσα στο σπίτι με το Γιαννιό. Όμως μετά από 7-8 μέρες από το παραπάνω περιστατικό με τους Εβραίους, ο Γιωργής γύρισε από τη δουλειά του συννεφιασμένος και πολύ στενοχωρημένος γιατί στο εργοστάσιο κυκλοφόρησε το νέο πως το βαπόρι με τους Εβραίους βούλιαξε ανοικτά της Μήλου την ίδια βραδυά που είχε φύγει. Την πληροφορία τους την είχε επιβεβαιώσει και ο Γερμανός προϊστάμενός τους. Άλλοι λέγανε πως το βούλιαξε ένα Αγγλικό υποβρύχιο και άλλοι πως το βούλιαξαν οι ίδιοι οι Γερμανοί για να πνίσουν τους Εβραίους. Γυναίκα, είπε, κατάλαβες, αυτό το παιδί μας το έστειλε ο Θεός είναι το δεύτερό μας και εμείς πρέπει να το προστατεύσουμε και να το αναθρέψουμε μαζί με το δικό μας το παιδί. Θα λέμε πως το παιδί είναι ορφανό από το Χωριό και μας το έστειλε η μάνα σου που δεν μπορεί αυτή να το μεγαλώσει. Ο Ληξίαρχος, ο φίλος του Γιωργή, συμφώνησε μαζί του και του συνέστησε να μην έχουνε πολλές κουβέντες, τα παιδιά να μην κυκλοφορούνε γιατί η κατάσταση είναι ακόμη επικίνδυνη.

Όμως ο καιρός περνά γρήγορα, οι Γερμανοί νικηθήκανε και φύγανε από την πόλη τους και την Ελλάδα και ο Ληξίαρχος είχε τη γνώμη πως ο Γιωργής με την γυναίκα του έπρεπε, τώρα, να υιοθετήσουνε το ορφανό επίσημα, σύμφωνα με τον νόμο και να μη το αφήσουν να χαθεί σε κάποιο ορφανοτροφείο και μαζί πήγανε στον Υποθηκοφύλακα που θα έπρεπε να κάνει τις σχετικές μετεγγραφές ώστε το σπίτι με την μεγάλη αυλή και το μεγάλο κατάστημα στον κεντρικό εμπορικό δρόμο της πόλης να μεταγραφούν τώρα στο όνομα του Ιωσήφ -Σήφη και να μη περάσουν στα αζήτητα και τα πάρει το κράτος. Στη συνέχεια ο Γιωργής νοίκιασε και τα δύο ακίνητα και άνοιξε ένα βιβλιάριο στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο όπου κατέθετε τα ενοίκια.

Οι μαθητές, τα δίδυμα, όπως λέγανε το Γιάννη και τον Σήφη, σαν καλοί μαθητές, ύστερα από χρόνια, τελείωσαν με άριστα το δημοτικό και το γυμνάσιο και μια στιγμή βρεθήκανε ο Γιάννης στην Ιατρική και ο Σήφης στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο. Πριν φύγουν τα παιδιά για την Αθήνα για το πρώτο έτος των σπουδών τους ο Γιωργής, συνταξιούχος πια με την ασπρομάλλα Κατίγκω ένα βράδυ είπαν στα παιδιά τους την πραγματική ιστορία και ο Γιωργής έδωσε στον Σήφη το βιβλιάριο με τις καταθέσεις των ενοικίων της περιουσίας του και κάλεσε τα παιδιά τους να 'ναι αγαπημένοι σε όλη τους τη ζωή, όπως ήτανε αγαπημένοι μέχρι τώρα και προέτρεψε τον Σήφη να μην πουλήσει τα ακίνητά του γιατί τα ενοίκια με τα λεφτά του βιβλιαρίου του φτάνανε με το παραπάνω να σπουδάσει και μετά να αποφασίσει. Ο Γιωργής με την Κατίγκω σηκώθηκαν αγκάλιασαν τους δύο νέους, τους φίλησαν και τους παρότρυναν να μείνουν αγαπημένα αδέρφια, γιατί η αγάπη πάντα σώζει και η αγάπη τους ήταν αυτή που έσωσε και τον Σήφη.

Ο Σήφης τέλειωσε γρήγορα τις σπουδές του και βρήκε δουλειά σε μια Αμερικανική Εταιρεία που τον έστελνε συνέχεια στο εξωτερικό, σαν εκπρόσωπό της και κάθε φορά που επέστρεφε έστελνε στην μητέρα του και ένα δώρο που η Κατίγκω, υπερήφανη, το στόλιζε στο σπίτι της γιατί ήτανε από τον Σήφη της, τον γιο της που φανερά του είχε αδυναμία. Την αδυναμία της αυτή την τόνιζε κάθε φορά που μιλούσε για τους γιους της, τον Γιάννη της και τον Σήφη το παιδί της. Από ένα ταξίδι του στην Αμερική ο Σήφης γύρισε παντρεμένος με μια υψηλή ξανθιά κοπέλα την Εληνόρ που μιλούσε και λίγο τα ελληνικά και ήρθε να δει τους γονείς του. Ο Γιωργής τους κάλεσε ένα βράδυ μαζί με τον άλλο του γιο, τον Γιάννη τον γιατρό, την γυναίκα του και τον μικρό εγγονό του τον Γιώργο να τους κάνει τραπέζι και μετά το φαγητό άναψε τα φώτα της αυλής έδωσε στον Σήφη ένα σκαπτικό και τον κάλεσε να σκάψει κάτω από την μεγάλη γλάστρα, όπου ο Σήφης βρήκε τις δύο σακούλες που ο Γιωργής τις άνοιξε πάνω στο τραπέζι κάτω από το πολύφωτο του δωματίου. Εκεί άπλωσε τις λίρες που τις μέτρησε και τις βρήκε 55 και τα κοσμήματα. Από αυτά διάλεξε την χρυσή επτάφωτη λυχνία με την χοντρή χρυσή αλυσίδα και την φόρεσε στην Εληνόρ, την φίλησε και στα δύο της μάγουλα και την κάλεσε να σκύψει να την φιλήσει και

η Κατίγκω που δεν μπορούσε να κρατήσει τα δάκρυα και τα αναφιλητά της.

Όμως τα χρόνια περνούνε γρήγορα και ακόμη πιο γρήγορα τα καλά, τα ευτυχισμένα και η Κατίγκω έμεινε χήρα στο σπίτι της γιατί δεν ήθελε να απομακρυνθεί από τους χώρους που τόσα και τόσα της θύμιζαν, υπερήφανη για τους δύο της γιους, τα εγγόνια και τις όμορφές της νύφες.

Αφού όμως, όπως λέει και ο ποιητής «όλα τελειώνουν κάποτε», έκλεισε και ο κύκλος της ζωής της Κατίγκω, που πέθανε ειρηνικά, στο κρεβάτι της, στο σπίτι της, ήρθε στην κηδεία της και ο Σήφης με την γυναίκα του και τις δύο του τώρα κόρες την Σάρα και την μικρότερη την μελαχρινή την Κάθριν. Έμειναν μέρες για να ξεκαθαρίσει και τα περιουσιακά του στοιχεία και πολύ συχνά οι δύο οικογένειες του Γιάννη και του Σήφη φρόντιζαν για το καντήλι στο τάφο των γονιών τους. Δύο μέρες πριν φύγει ο Σήφης, οι δύο οικογένειες βρέθηκαν πάλι στον τάφο των γονιών τους με λουλούδια για ένα τρισάγιο και ο Σήφης στη συνέχεια κόλλησε πάνω στην ταφόπλακα μια μαρμαρίνη πλακίτσα που πάνω της ήταν χαραγμένα: «Στον Πατέρα μας τον Γιωργή και στην Μάνα μας την Κατίγκω οι γιοί τους ο Γιάννης και ο Σήφης και οι οικογένειές τους» και κάτω από αυτήν την επιγραφή ήταν σκαλισμένη μια Επτάφωτη Λυχνία και δίπλα της ένας πλατύς Σταυρός που το βαθύ χαραγμά τους ήταν συμπληρωμένο με λιωμένο καθαρό, στιλβωμένο χαλκό. Έτσι, τώρα, που τα δύο αυτά ιερά σύμβολα αστράφτουν στον ήλιο, στέλνουν στα πέρατα της γης τα μηνύματα της αγάπης και της αδελφοσύνης των ανθρώπων και των λαών, όπως ο Τόντα Ράμπα του Καζαντζάκη και όπως του Εμπεδοκλή η «Φιλότης» που με την αγάπη, τη στοργή, την αρμονία, ενώνει τα στοιχεία της φύσης και φέρνει την ευτυχία και την αδελφοσύνη στους ανθρώπους και στους λαούς, αντίθετα προς την άλλη δύναμη, πάλι του Εμπεδοκλή, το «Νείκος», που φέρνει το μίσος, τον χωρισμό, την φθορά και την καταστροφή πάνω στη γη.

[Το περιεχόμενο του διηγήματος προέρχεται στα βασικά σημεία του από πραγματικό γεγονός. Στο περιοδικό μας είχε δημοσιευθεί κι άλλο διήγημα του κ. Γιώργου Παπαματθαίου, με τίτλο «Ρόζα η Αντάρτισσα»].

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Καταγραφή της εβραϊκής παρουσίας στην Ελλάδα

Στα «Χρονικά» (τεύχος Σεπτεμβρίου - Οκτωβρίου 2007) δημοσιεύτηκε κατάλογος των εκδόσεων του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος. Οι εκδόσεις αυτές έχουν ως σκοπό να παρουσιάσουν την μακράν παρουσία των Εβραίων στην Ελλάδα, την ιστορία, τις παραδόσεις, τα προβλήματα κ.λπ. στοιχεία που προκύπτουν από την εν λόγω παρουσία. Πρόσφατα οι εκδόσεις αυτές συμπληρώθηκαν με νέα αξιολογικά μελετήματα.

► ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ:

Νέοι στη δίνη της Κατοχικής Ελλάδας. Ο διωγμός και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων 1943-1944

Ελληνική έκδοση το 2008 και αγγλική το 2009, του ΚΙΣ με υποστήριξη της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς και του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Το έργο περιλαμβάνει προσωπικές μαρτυρίες νέων, εκείνη την εποχή, Εβραίων που βίωσαν την Κατοχή, το διωγμό και τη φρίκη των ναζιστικών στρατοπέδων. Στην αγγλική έκδοση έχουν προστεθεί ιστορικές εξηγήσεις, οι οποίες έχουν βελτιώσει και εμπλουτίσει το έργο, ώστε οι αναγνώστες της, που ενδεχομένως να μην έχουν γνώση της ελληνικής ιστορίας, να έχουν μία ολοκληρωμένη εικόνα των δεινών που υπέστη η χώρα και οι νέοι Εβραίοι κατά τη Γερμανική Κατοχή με διευκρινίσεις πάνω στην τοπική ιστορία.

► ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΜΕΛΕΤΣΗ:

Η παρουσία των Εβραίων στις ελληνικές πόλεις της β' περιόδου του Αποστόλου Παύλου

Πρόκειται για μια συστηματική μελέτη, διδακτορική διατριβή της συγγραφέως, που ερευνά την εγκατάσταση των Ιουδαίων στις πόλεις των Φιλίππων, της Θεσσαλονίκης, της Βέροιας, της Αθήνας και της Κορίνθου, αλλά και στο αθηναϊκό έδαφος, κατά την εξεταζόμενη περίοδο στο νησί της Δήλου, όπου βρίσκεται η αρχαιότερη συναγωγή. Χρονικό πλαίσιο της μελέτης είναι η ελληνιστική περίοδος και οι πρώτοι ρωμαϊκοί χρόνοι.

Στη μελέτη παρουσιάζονται το ιστορικό πλαίσιο της μετανάστευσης των Ιουδαίων στις ελληνικές πόλεις, όπως προκύπτει μέσα από τα έργα των σύγχρονων της εποχής ιστορικών και συγγραφέων της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης και αποδεικνύεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Η έρευνα επεκτείνεται στη μελέτη της σχέσης των

ιουδαϊκών αυτών κοινοτήτων με το ελληνικό πολιτικό, πολιτιστικό και θρησκευτικό περιβάλλον. Παρουσιάζονται διεξοδικά θέματα όπως η πολιτειακή οργάνωση και η θέση των εν λόγω κοινοτήτων, η παροχή του δικαιώματος του πολίτη στα μέλη τους, οι σχέσεις με τις τοπικές αρχές, ο ρόλος τους στην εξωτερική πολιτική του Ηρώδη και της δυναστείας του, τα αξιώματα των συναγωγών και ο θεσμός του ευεργετισμού.

► ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑ:

Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων

Ενα από τα μεγάλα, εκκρεμή πάντα, εθνικά θέματα είναι το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες που έλαβαν χώρα κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος. Η Ελλάδα, χώρα που υπέστη ολοκληρωτικές καταστροφές και της οποίας ο εθνικός πλούτος άγρια λεηλατήθηκε, δεν έλαβε τις αποζημιώσεις που βάσει των επίσημων στοιχείων δικαιούταν ανάλογα με τις τεκμηριωμένες απαιτήσεις που υπέβαλε στα αρμόδια διεθνή όργανα.

Η μελέτη του Καθηγητή Κωνσταντίνου Δ. Μαγκλιβέρα παρουσιάζει την όλη υπόθεση των πολεμικών επανορθώσεων της Ελλάδος, στηριζόμενη σε πηγές και στοιχεία που μέχρι σήμερα δεν είχαν παρουσιαστεί ή δεν είχαν αξιοποιηθεί επαρκώς.

Στο θέμα των πολεμικών επανορθώσεων περιλαμβάνεται ως σημαντικό τμήμα τους η τύχη του νομισματικού χρυσού των Εβραίων, οι περιουσίες των οποίων κατά κύριο λόγο αφηρπάγησαν από τις γερμανικές Αρχές Κατοχής. Η αρπαγή των εβραϊκών περιουσιών αποτελεί ένα από τα πιο μελανά σημεία της ιστορίας της Κατοχής, γιατί, χωρίς σεβασμό στα δικαιώματα και στις περιουσίες Κοινοτήτων και ατόμων υπήρξε μελετημένη, συστηματική και αποδοτική για τους πλουτίσαντες λεηλασία κινήτων και κυρίως ακινήτων αξιών.

Πίνακας Περιεχομένων

32ου Τόμου περιοδικού «Χρονικά» (2009, τεύχη 219-224)

Πίνακας Τευχών

Τεύχος 219 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2009)
Τεύχος 220 (Μάρτιος – Απρίλιος 2009)
Τεύχος 221 (Μάϊος – Ιούνιος 2009)
Τεύχος 222 (Ιούλιος – Αύγουστος 2009)
Τεύχος 223 (Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 2009)
Τεύχος 224 (Νοέμβριος – Δεκέμβριος 2009)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Β

Βαρών - Βασάρ Οντέτ, 223/17
Βάσσης Κωνσταντίνος, 223/19

Γ

Γκότοβος Α. Ν., 219/14

Δ

Δημήτριος (Αρχιεπίσκοπος Αμερικής), 220/7

Ζ

Ζάχος - Παπασωτηρίου Ε., 223/3
Ζουμπουλάκης Σταύρος, 221/2

Η

Ηλιάδη Αμαλία, 222/18

Θ

Θωμάς Γιώργος, 220/26

Ι

«Ιός», 220/13

Κ

Καισαρίδης Γιάννης, 221/13
Καμπύλης Τάκης, 219/6, 220/17
Καπόν Λίλιαν, 224/24
Καρκαγιάννης Αντώνης, 224/2
Κλιάφα Μαρούλα, 222/3
Κοντίδης Θεόδωρος, 220/8
Κοσμά Ελένη, 220/15, 222/19
Κουμουτσάκος Γιώργος, 220/12
Κουρμαντζή Ελένη, 219/10
Κωνσταντίνης Μωϋσής, 220/6, 220/12

Λ

Λάτας Διονύσιος, 224/22

Μ

Μανδραβέλης Πάσχος, 220/2, 220/14
Ματιάτος Χριστόφορος, 222/2
Μάτσας Νέστορας, 224/28
Μέκος Ζαφείριος, 221/7
Μήτας Στέργιος, 220/15, 222/19
Μπέγζος Μάριος, 219/2
Μπόμπιο Νορμπέρτο, 223/2
Μπούτου-Σουβαλιώτη Τούλα, 223/20
Μωϋσής Εσδράς, 219/8

Ν

Ναχμία Ρόζα, 222/18

Π

Πανταζόπουλος Ανδρέας, 220/18
Παπαδοπούλου Τέτα, 220/2
Παπαστρατής Θρασύβουλος, 220/21
Πατρώνος Γεώργιος, 220/3
Πρετεντέρης Ι., 220/20
Πυργιώτη Μαριάννα, 220/18

Ρ

Ρηγινός Δ., 223/16

Σ

Σακελλαρίου Αλέξανδρος, 220/3
Σάντας Λάκης, 224/27
Σαραντάκος Δημ., 219/15, 221/10
Σωμερίτης Ριχάρδος, 220/15

Τ

Τερζάκης Άγγελος, 219/2
Τερζάκης Φώτης, 220/5
Τσινικόπουλος Δημήτρης, 219/17

Χ

Χόμπος Νικόλαος, 221/11

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

A

Αγουρίδης Σάββας, 220/28
Αλφάβητο, 223/3
Αντισημιτισμός, 219/15, 220/2, 220/12, 221/2, 222/2
Αουσβιτς, (στρατόπεδο) 220/2

Δ

Διηγήματα, 219/17, 221/13, 223/20, 224/28

E

Εβραϊκή Αντίσταση, 224/24
Εβραϊκή Ιστορία, 219/2, 219/3
Εβραίοι και Εθνικοί, 224/3
Εθνική Αντίσταση, 223/17, 224/26
Ελιγιά Γιωσέφ, 219/10, 219/14, 223/16
Ελληνισμός, 220/3, 222/18

I

Ιούδας, 220/26
Ιουδαϊσμός, 220/3
Ισραηλιτική Κοινότητα Αίγινας, 221/10
Ισραηλιτική Κοινότητα Ζακύνθου (αφιέρωμα), 224/7
Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς, 220/21

Ισραηλιτική Κοινότητα Κομοτηνής, 221/7
Ισραηλιτικές Κοινότητες Κρήτης, (αφιέρωμα), 223/6
Ισραηλιτική Κοινότητα Λάρισας, 219/8
Ισραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων, 222/3
Ισραηλιτική Κοινότητα Φώκαιας (Μικράς Ασίας), 221/11

N

Ναζισμός, 221/3
Ντεριντά Ζακ, 220/5
Νύχτα Κρυστάλλων, 223/19, 224/2

O

Ολοκαύτωμα, 219/6, 220/6, 221/12, 222/18, 222/19

Π

Πίος ΙΒ' (Πάπας), 220/8
Πλεύρης Κ., 220/12
Προκαταλήψεις, 223/2

X

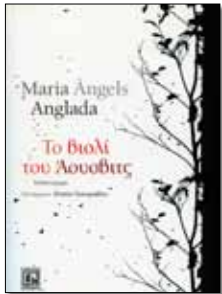
Χριστιανισμός, 220/3

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- ◆ Γιάννη Καισαρίδη, «Μισάντρα», 219/22
- ◆ Λευτέρη Τζόκα, «Μελετήματα - Από το Ναό της Ρίζας μου», 219/22
- ◆ Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Λάρισας, «Η Λογοτεχνία στη Θεσσαλική Ενδοχώρα», 219/22
- ◆ Χ. Γατανά, «Τραγούδια από τη Χίο και από τα Ψαρά», 219/22
- ◆ Ζαφ. Στάλιου, «Requiem», 219/22
- ◆ Γιώργου Λιόλιου, «Σκιές της πόλης» (Βέροια), 220/29
- ◆ Παν. Φούγια, «Μεθόδιος - Ο αδικημένος ιεράρχης», 220/29
- ◆ Christoph V. Schminck-Gustavus, «Μνήμες Κατοχής», 220/29
- ◆ Βασιλικής Σαμαρά, Διηγήματα, 220/29
- ◆ Θόδωρου Καρζή, «Το Παιδί στον κόσμο των μεγάλων», 221/15
- ◆ Δ. Ιωάννου - Π. Πίστα - Ελ. και Σ. Σαλτιέλ, «Ο Μωρίς της «Τέχνης» και της τέχνης», 221/15
- ◆ Β. Σταυριανοπούλου - Γκανάτσου και Ελ. Βαλασσή-Αδάμ, «Μορφές βίας κατά παιδιών και γυναικών στη σύγχρονη κοινωνία», 221/15
- ◆ Δ. Τσινικόπουλου, «Ανάμεσα σε 2 αιώνες», 221/16
- ◆ Χρ. Σαμαρτζίδη, «Αγάλματα Δήμου Θεσσαλονίκης», 221/16
- ◆ Λουκά Πάτρα, «Η φύση, η ιστορία και εμείς», 222/22
- ◆ Φωτ. Τομαή, «Έλληνες στο Αουσβιτς - Μπίρκεναου», 222/22
- ◆ Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, «Εβραϊκές γειτονίες της Ελλάδος», 222/22
- ◆ Ελένης Κουρμαντζή, «Το τέλος της μικρής μας πόλης: Οι κύκλοι και τα πρόσωπα», 222/22
- ◆ Της ίδιας, «Η νεοελληνική αναγέννηση στα Γιάννενα», 222/22
- ◆ Ρόης Παπαγγέλου, «Λίγα από τα Άνθη του Κακού του Καρόλου Μπωντλαίρ», 222/22
- ◆ Harold Kushner, «Κατακτώντας την ευτυχία», 224/30
- ◆ Γιεχούντα Μπεργκ, «Η δύναμη της Καββάλλας», 224/30
- ◆ Σεπτίμου Τερτυλλιανού, «Πλήρης Οδηγός Μελέτης», 224/30
- ◆ Στάθη Κομνηνού, «Τριάς Εξαπατήσεων», 224/30
- ◆ Παναγιώτας Σμυρλή, «Τα Τζοβαΐρια της αγάπης», 224/30
- ◆ Κωστούλας Μητροπούλου, «Τα τραγούδια μου», 224/30

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΑ «ΧΡΟΝΙΚΑ»

Ραφαήλ Μωϋσής, «Ισραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων», 223/20

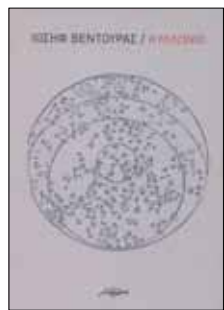
MARIA ANGELS ANGLADA:
Το βιολί του Άουσβιτς

(Εκδόσεις Κονιδάρι, Αθήνα 2009)

Η συγγραφέας, μία από τις πιο αξιόλογες συγγραφείς της καταλανικής λογοτεχνίας του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα, με πλούσιο συγγραφικό έργο, μεταφράζεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Το βιολί του Άουσβιτς, το πιο γνωστό μυθιστόρημά της, μας μεταφέρει στο ζοφερό στρατόπεδο συγκέντρωσης του τρίτου Ράιχ. Οι στερήσεις και τα βασανιστήρια, ο εξευτελισμός, οι τιμωρίες και οι θανατώσεις, συνθέτουν ένα σκηνικό θανάτου που στοιχειώνει τις ζωές των κρατουμένων.

Μεταξύ φαντασίας και ιστορικής πραγματικότητας, η Αγγλάδα συνθέτει μια ιστορία γεμάτη λυρισμό και συναίσθημα, που εκτυλίσσεται στα σκοτεινά χρόνια της εποχής του ναζισμού. Ενάντια στη βαρβαρότητα αντιτάσσει την

αγάπη για τη μουσική, που είναι διάχυτη σε όλο το έργο. Κάθε κεφάλαιο ανοίγει με αυθεντικά ντοκουμέντα και επίσημες αναφορές από τη ζωή στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, που ανακόπτουν τη φορά της αφήγησης σαν παύσεις σε μουσικά κομμάτια, για να συνεχίσει κατόπιν το κυρίως μέρος, όπου η τέχνη γίνεται το μέσο να παραμείνει η ιστορική μνήμη ζωντανή. Το βιβλίο έχει πουλήσει πάνω από 100.000 αντίτυπα στην Καταλωνία και έχει μεταφραστεί σε δώδεκα γλώσσες.

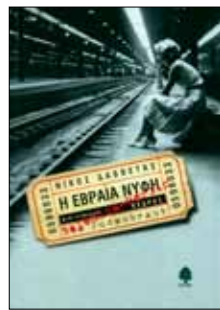
ΙΩΣΗΦ ΒΕΝΤΟΥΠΑ:
Κυκλώνιο

(Μελάνι, Αθήνα 2009)

Σε συνέχεια προηγούμενου ποιητικού του βιβλίου με τίτλο «Ταναΐς», που αναφερόταν στην εξόντωση των Εβραίων της Κρήτης, ο Ιωσήφ Βεντούπα με τη νέα του σύνθεση παραπέμπει στο Ολοκαύτωμα μέσω της λέξης «κυκλώνιο» (Zyklon B), του δηλητηριώδους υλικού που χρησιμοποιούσαν

οι Ναζί στους θαλάμους αερίων. Στα ποιήματα χρησιμοποιούνται στίχοι από ιερά βιβλία (Λευιτικό, Ιωβ, κ.ά.), από τη θρησκευτική λειτουργία και τους θρησκευτικούς συμβολισμούς.

Επίσης ποιήματα του ίδιου έχουν μεταφραστεί στα εβραϊκά από τον Ramí Saari και έχουν κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Carmel της Ιερουσαλήμ.

ΝΙΚΟΥ ΔΑΒΒΕΤΑ:
Η Εβραία νύφη

(Κέδρος, Αθήνα 2009)

Το μυθιστόρημα που αναφέρεται σε μία νέα γυναίκα και τα προβλήματά της διαδραματίζεται στη μεταπολεμική-σύγχρονη Ελλάδα, σε μια εποχή σύγχυσης. Στον κορμό του έργου βρίσκεται και το Ολοκαύτωμα για την παρουσίαση του οποίου ο συγγραφέας χρησιμοποίησε πλούσια σχετική βιβλιογραφία, καθώς και τις επεξηγήσεις του αείμνηστου Αλμπέρτου Ναρ. Παράλληλο θέμα και πηγή υπήρξε και δημοσιογραφική έρευνα για ανορεξικά κορίτσια.

ΜΑΝΟΥ Ε. ΜΑΡΚΟΓΛΟΥ:
Η Αμερική όπως την είδα

(Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2005)

Ο Μ. Μάρκογλου έζησε, σπούδασε, εργάστηκε (ως φοιτητής, αλλά και ως πανεπιστημιακός Καθηγητής) στις ΗΠΑ επί δεκαέξη χρόνια. Το συγκεκριμένο βιβλίο είναι αποτέλεσμα των όσων είδε, διάβασε, άκουσε, αισθάνθηκε κατά τη διάρκεια της εκεί διαβίωσής του. Περιγράφει με ενάργεια τη ζωή στις δεκαετίες του '40, '50 και '60, πολλά στοιχεία της οποίας ανήκουν πια στην ιστορία της χώρας.

Λάβαμε επίσης:

ΓΕΩΡΓΗ ΔΙΑΜΠΟΗ:
Πετράδια, ποίηση (Χίος, εκδόσεις Αλφα Πι, 2009)

ΠΟΥΛΧΕΡΙΑΣ Ι.
ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ:

Ενοικιάζεται, διηγήματα (Αθήνα, 2009).

Η Ταυτότητα είναι σκοπός και όχι μόνο κληρονομιά

Συνέχεια από τη σελ. 2

Το βιβλίο της Ρουθ, στη Βίβλο, δείχνει τη διαδικασία μέσα από την οποία εκείνη ή εκείνος που το επιθυμεί, γίνεται μέλος μίας ομάδας και προσλαμβάνει, με τη σειρά του, την κληρονομιά της. Εκεί βρίσκουμε τη συγκατάνευση της καρδιάς και της ψυχής της γυναίκας εκείνης που είπε: «Ο λαός σου θα γίνει και δικός μου λαός». Είναι σίγουρα ουτοπικό να φαντάζεται κανείς ότι θα μπορούσε να μετατεθεί μία τέτοια πρακτική σε συλλογικό επίπεδο ή να περιμένει κανείς την εφαρμογή της όταν πρόκειται για ολόκληρους πληθυσμούς. Είναι, ωστόσο, δυνατόν να εξάγουμε ορισμένα συμπεράσματα από τέτοια ατομικά παραδείγματα, είτε αυτά είναι βιβλικά είτε όχι.

ΟΛΕΣ ΟΙ ΕΒΡΑΪΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ, όσο φτωχές κι αν υπήρξαν, όσο κι αν απειλήθηκαν, διαφύλαξαν τον θεσμό του σχολείου και τους διδασκάλους ως την απόλυτη προτεραιότητα. Ο ιουδαϊσμός επέμενε πάντοτε στην αναγκαιότητα της καθημερινής μελέτης των κειμένων από τους ενήλικες και στο καθήκον της διδασκαλίας και της μόρφωσης.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ. Η εθνική ταυτότητα μείωσε τις ώρες διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας προς όφελος άλλων μαθημάτων, πιο τεχνικών. Οι εβραίοι, από την άλλη πλευρά, δεν έπαψαν ποτέ να μνημονεύουν και να τιμούν τα σημαντικά κεφάλαια της ιστορίας τους. Και τούτο, χωρίς έπαρση και συναισθηματισμούς. Αλλά με μόνη έγνοια να τιμήσουν αυτήν τη μοναδική μοίρα, να εμβαθύνουν τις γνώσεις τους και να στερεώσουν τον δεσμό τους με αυτήν την ιστορία στην οποία οφείλουν αυτό που είναι σήμερα.

ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΜΦΙΒΟΛΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ να παραδε-

χτούμε ότι η ηττημένη και κατακτημένη Γαλλία του 1940 είχε μία κυβέρνηση που ήταν αντισημιτική, αδύναμη και μάλλον φιλική προς τον κατακτητή, καθώς και ότι οι εβραίοι, ντυμένοι στα γαλλικά χρώματα το 1914-1918, εκτοπίστηκαν στη συνέχεια στα ναζιστικά στρατόπεδα από Γάλλους συμπατριώτες τους. Από την άλλη, όμως, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι οι αγωνιστές του εσωτερικού και οι ελεύθεροι Γάλλοι φέρθηκαν ηρωικά και ότι η πλειοψηφία των Εβραίων της χώρας μας γλύτωσε από τα χέρια των Ναζί χάρη σε Γάλλους. Πρέπει, τέλος, να ειπωθούν και όλα εκείνα που θα μπορούσαν να συμβάλουν στη θετική ταύτιση με μία καταγωγή ή με μία κοινή μοίρα.

ΜΙΑ ΤΕΤΟΙΑ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ ΣΚΟΠΙΑ πρέπει πάντοτε να ενθαρρύνει και να δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες ώστε να καταστεί δυνατή η συνταύτιση ακόμα κι αν πρόκειται για ανθρώπους που έρχονται από αλλού και αναζητούν εδώ τη νέα τους θέση. Παρατηρούμε, πράγματι, κάποιες σημαντικές και ευχάριστες εξελίξεις προς αυτήν την κατεύθυνση. Σε ό,τι αφορά την ιστορία των μουσουλμάνων, πριν από μερικές δεκαετίες ήταν ή μακρινοί εχθροί, στα όρια των πεδίων των μαχών (η μάχη του Πουατιέ, οι σταυροφορίες, η πτώση της Κωνσταντινούπολης και η οθωμανική απειλή στη μοντέρνα εποχή), ή υπήκοοι στις αποικίες. Σήμερα, μοιράζονται μία κοινή ιστορία έχοντας, όχι μόνο μεταδώσει, αλλά και προάγει την ελληνική σκέψη και επιστήμη που ανακάλυψε εκ νέου η μεσαιωνική Δύση. Είχαν μερίδιο και στη δυστυχία και στον ηρωισμό κατά τη διάρκεια των παγκοσμίων πολέμων.

Η ΓΛΩΣΣΑ. Όλοι γνωρίζουν το όνομα του Τέοντορ Χερτζλ. Ένα άλλο όνομα είναι εξίσου σημαντι-

κό στην ιστορία του σιωνισμού: ο Ελιέζερ μπεν Γιεχούντα (λεξικογράφος της εβραϊκής γλώσσας) ένας «πεφωτισμένος» που ισχυριζόταν ότι δεν μιλούσε παρά μόνο εβραϊκά ενώ εκείνα τα χρόνια η εβραϊκή γλώσσα χρησιμοποιείτο μόνο από τους σοφούς και εμφανιζόταν αποκλειστικά στα ιερά κείμενα και στην ποίηση. Αυτός ο πεφωτισμένος είχε πέρα για πέρα δίκιο. Είναι, πράγματι, πολύ σημαντική η δυνατότητα ενσωμάτωσης μέσω της γλώσσας.

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΕΜΦΑΝΙΖΕΤΑΙ σ'εμάς μέσα από τη γλώσσα που μιλούμε. Γι' αυτόν τον λόγο, η μη εξασφάλιση σε όλους μιας τέλει γνώσης της γλώσσας αποτελεί ένα σημαντικότατο έλλειμμα. Στο σχολείο, στο γυμνάσιο ή στο λύκειο, πρέπει να αφιερώνεται ικανός χρόνος για την εκμάθηση της γραμματικής και των κειμένων. Είναι σημαντικό να ξυπνάμε στα παιδιά την αγάπη για τις λέξεις, για τα κείμενα καθώς και τη θέληση να χειρίζονται τις αμφισημίες των όρων και των εκφράσεων που ορίζουν την ορθή σκέψη. Φυσικά, το σχολείο δεν είναι ένα κλειστό σύμπαν.

ΟΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ δεν θα μπορούσαν να επιτύχουν τίποτε εάν επέλεγαν να πάνε κόντρα στην πληροφόρηση, στη δημοσιότητα, στην επίσημη πολιτική και καταδίκασαν, έτσι, τους μαθητές σε μία γενική αδιαφορία. Εάν η Γαλλία φοβάται, και όχι άδικα, μην απωλέσει τις αξίες της, πρέπει να επιχειρήσει την ανασύνταξή της μέσω του σχολείου και των δασκάλων της. Άλλη διδασκαλία του ιουδαϊσμού: μπορούμε να υπερασπιζόμαστε σθεναρά μία μακρινή πίστη και να είμαστε συγχρόνως πιστοί σε ένα κράτος ακόμα κι αν αυτό δεν είναι η γενέθλια γη μας. Οι εβραίοι που έζησαν στην Δύση απέδειξαν ότι μπορούσαν να είναι καλοί πολίτες, και μάλιστα αφοσιωμένοι στην πατρίδα τους, διατηρώντας συγχρόνως ζωηρή την ανάμνηση μίας πιο μακρινής καταγωγής.

ΑΛΛΑ Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ δεν είναι μονάχα μία κληρονομιά. Η κληρονομιά δεν διατηρείται παρά

μόνον εάν τροφοδοτείται από ένα σχέδιο, έναν σκοπό. Δεν υπάρχει γαλλική ταυτότητα χωρίς γαλλικό πλάνο: να κατάγεσαι από έναν λαό ο οποίος είναι υπερήφανος για τον ορθό λόγο και την ορθή σκέψη του, έναν λαό που φάνηκε γενναίος και γόνιμος σε ανακαλύψεις σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του, έναν λαό που ύψωσε ιδέες και αξίες ισχυρές οι οποίες φώτισαν όλο τον κόσμο, και συνεχίζει να προσφέρει καταφύγιο ενάντια στη δυστυχία και τη βία, έναν λαό που προσπαθούσε και προσπαθεί πάντοτε να κυβερνάται σύμφωνα με τον νόμο και όχι με την αυθαιρεσία. Αυτό το γαλλικό πλάνο μπορεί να γίνει ένας συναρπαστικός σκοπός εάν διδάσκεται και εξηγείται αδιάκοπα στους νέους.

ΚΙ ΕΠΕΙΤΑ, δεν θα έπρεπε να αναρωτηθούμε εάν ο δυτικός άνθρωπος γενικά, ή ο Γάλλος ειδικότερα, ο λεγόμενος «εγκεφαλικός» άνθρωπος, δεν εγκλωβίστηκε μέσα σε ένα στείρο πνεύμα; Η σκόπιμη αποποίηση των μεγάλων πολιτικών εθιμοτυπικών, των τελετών και των επισημοτήτων. Και, συγχρόνως, μία δήθεν κριτική διαύγεια που εκφράζεται αδιακρίτως σε όλες τις περιστάσεις και δημοσίως. Όλο αυτό τροφοδοτεί ένα κλίμα απογυμνωμένο από κάθε «μαγεία» και την εξαπόλυση μύδρων από όλους προς όλους: πρόκειται για το περίφημο «γαλλικό κακό». Κι όμως, πρέπει να δώσουμε στη φαντασία το μερίδιό της.

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΕΧΕΙ ΑΝΑΓΚΗ ΑΠΟ ΤΕΛΕΤΕΣ, από σύμβολα, ακόμα κι από εκείνη την επανάληψη του προφανούς. Για τον εβραίο, οι νόμοι και οι δημόσιες ή οι ιδιωτικές τελετές καλύπτουν ακριβώς αυτήν την ανάγκη. Ο πολίτης έχει, πράγματι, ανάγκη από σύμβολα ισχυρά, από συμβάσεις, από τελετές, από την παιδαγωγική του σεβασμού. Το έθνος επιβιώνει μέσα από τα όνειρά του.

[Ο κ. **Gilles Bernheim** είναι ο Μέγας Ραββίνος της Γαλλίας. Το άρθρο δημοσιεύτηκε στη *Le Monde*, 29-30 Νοεμβρίου 2009, η δε μετάφραση από τα γαλλικά είναι της Γαρυφαλλιάς Μίχα].

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece
36, Voulis str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852
e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 225, vol. 33 January - February 2010

✓ **Identity is an issue that concerns every modern nation and state.** Grand Rabbi of France Gilles Bernheim writes that Judaism has been able to remain faithful to its universal message for thousands of years now thanks to the respect it has for its identity, about which, he says, ‘This is what helps us relate to the past and to everything we are taught at school; history, geography, language and the whole corpus of myths.’

✓ In one of the many books he wrote, Former Prime Minister of Greece and eminent man of letters Panagiotis Kanellopoulos mentions the **Prophets of Israel**, saying that in addition to teaching people the foundations of their religion, they also sent social and political messages to future generations. That is why, he says, ‘For twenty centuries of history the very existence of Israel was mostly disregarded, but Israel did not disregard the centuries. The centuries did not defeat Israel by disregarding it; Israel defeated the centuries by disregarding them.’

✓ Frequent mention is made of the **presence of Jewish people from antiquity to the early Middle Ages (5th to 12th century) in Sparta in the Peloponnese and in Mystras**, an important city in the Byzantine Empire. There is even mention of collaboration between Archrabbi Onias III and King Arius of Sparta. Articles on this subject written by Dimitris Sarandakos and professors Petros

Themelis and Alexis Savides appear in the issue.

✓ Unfounded criticism lavished against **the Jews in Volos**, Thessaly, in 1922 prompted the Orthodox Christian Metropolitan Bishop of Volos to write an admirable circular appealing for love and respect to be shown to the Jews of the area.

✓ Facts and figures concerning the history of **Jewish Communities in Greece** are presented under the title ‘Historical Miscellanea’.

✓ The issue includes a handwritten note on Jews that escaped from Greece to the Middle East during the **Holocaust** with the help of Resistance groups.

✓ There is a short story by Giorgios Papamattheakis entitled ‘The Seven-wick Lamp and the Cross’. It is based on a **true story that took place on Crete during the Holocaust**.

✓ There are short items on **recent publications by the Central Board of Jewish Communities** on the history of Jewish people in Greece.

✓ The issue closes with **book reviews** and the **table of contents** for volume 32 (2009) of ‘Chronika’.

Translated from Greek by: *Kay-Elvina Sutton*

Front cover: *Detail from the Cervera Bible illustration. Cervera ca. 1300, Lisbon, National Library.*

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΔΑΥΙΔ ΣΑΛΤΙΕΛ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Γραφείο Δημοσίων Σχέσεων

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ: Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr • Internet site: <http://www.kis.gr> • Κωδικός εντύπου: 3502

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους.

Διανέμεται δωρεάν

Συρ. Πλατίνου

Gold Eurobank MasterCard

Μία ανεκτίμητη συλλογή ολοκληρώνεται!

Τρεις κάρτες MasterCard, μία επιλογή: Eurobank

 210-95 55 555

